

STEDENBOUWKUNDIGE VISIE ZAANSE SCHANS

STEEN
HUIS
MEURS

111|2010

DaF-architecten

INHOUD

INLEIDING	3
AANLEIDING STEDENBOUWKUNDIGE VISIE	4
HOE KAN DE Zaanse Schans (nog) beter, attractiever en gebalanceerder worden?	6
HOE KAN HET ZIJN IN 1850?	8
ONTWIKKELLOCATIES	28
HOE KAN HET ZIJN IN 2020?	30
ROUTING	32
MEER BELEVEN	34
Parkeren	36
Hoofdentree / molenerf en bedrijfserven	38
entree / Riviercruiseterminal	40
Erf De Haan	41
Zonnewijzerspad en Kraaienpad	42
Zeilenmakerspad	43
Kavel Kalverringdijk	44
BIJLAGE: INOUT STAKEHOLDERS	45
BRONNEN	47
COLOFON	47

INLEIDING

Stichting Zaanse Schans bracht in 2009 de *Visie Zaanse Schans 2015* uit. Samengevat zijn de ambities om de toeristische aantrekkingskracht en verblijfsduur te vergroten, de Zaanse Schans als knooppunt voor regionaal toerisme te versterken en duurzaam behoud van het cultuurhistorisch erfgoed. Naar aanleiding hiervan gaf de gemeente Zaanstad ons bureau de opdracht om een beeldkwaliteitsplan en een stedenbouwkundige visie op te stellen. Het beeldkwaliteitsplan bevat een plangeschiedenis en een cultuurhistorische analyse, uitgewerkt in een waardering. Verder is er een toetsingskader voor planbeoordeling geformuleerd, in de vorm van richtlijnen voor behoud en ontwikkeling. Uit de vijf geopperde ontwikkelingsrichtlijnen werd in overleg met de stakeholders en na interne ambtelijke afstemming binnen de gemeente gekozen om richtlijnen 1, 2 en 3 uit te werken tot een stedenbouwkundige visie. Concreet gaat het om het gedeeltelijk opschonen van de Zaanse Schans en vooral het afmaken van het concept. De idealen van Jaap Schipper (1915-2010), 'de' architect van de Zaanse Schans, zijn hier een uitgangspunt. De tijdgrens voor de Zaanse Schans is 1850. De stedenbouwkundige visie schetst de mogelijkheden om de *Visie Zaanse Schans 2015* vorm te geven. Door onderzoek te doen naar de nederzettingen in de Zaanstreek rond 1850, kwamen de bouwstenen voor de visie in beeld. Het resultaat is 'design by research', waarbij Daf-architecten uit Rotterdam werd betrokken in ontwerpworkshops en de studies voor het parkeren en de entreegebieden. Tijdens het proces was de gemeente Zaanstad actief betrokken en werd overleg gevoerd met een klankbordgroep van betrokken partijen en instellingen. Al deze inbreng was van groot belang voor het uitwerken en verfijnen van dit rapport.

SteenhuisMeurs, 15 oktober 2010

AANLEIDING STEDENBOUWKUNDIGE VISIE

Onze interpretatie van: *Zaanse Schans Visie 2015*

Bezoekers:

De Zaanse Schans trekt voornamelijk flitsbezoekers. De gemiddelde verblijfsduur bedraagt ongeveer 45 minuten. Er komen weinig bezoekers op eigen gelegenheid, zij hebben een langere verblijfsduur. Er bestaat behoefte aan een betere spreiding en afstemming van het toerisme in de regio Amsterdam en omstreken. De Zaanse Schans kan zich ontwikkelen tot een toeristisch knooppunt in de regio en het startpunt voor bezoeken aan de Zaanstreek worden (industriële erfgoed, musea).

Belangen:

De verhoudingen tussen bewoners, ondernemers, bestuur, management en andere betrokkenen zijn complex.

Ambitie:

Alle toeristische ambities van Zaanstad komen samen in de Zaanse Schans. De gemeente stelde in 2007 dat de Zaanse Schans als cultuurhistorische en toeristische attractie behouden moet blijven en versterkt moet worden. Dat betekent:

- achterstand in onderhoud aan de panden inlopen,
- scheppen van een financieel gezonde basis om het cultuurhistorisch en toeristisch product verder te kunnen uitbouwen en vernieuwen.
- professionaliseren en integreren van Zaanse Schans en Zaanse Museum tot een organisatie die de toeristische aantrekkingskracht en de museale collectie verder kan ontwikkelen.

Doelstellingen:

- vergroten van de toeristische aantrekkingskracht en verlenging verblijfsduur Zaanse Schans, door versterking Hollands product, nieuwe product-markt combinaties en verruiming aanbod activiteiten en evenementen.
- Versterking knooppunt- en transferfunctie van Zaanse Schans binnen het toeristische netwerk voor de Zaanstreek en de regio (Amsterdam).
- Duurzaam behoud van identiteit en cultuurhistorisch erfgoed Zaanse Schans.

Plan van aanpak:

- Huidige kleinschalige karakter behouden: nieuwe elementen zorgvuldig invlechten.
- Zoeken naar activiteiten, producten en attracties die meer kwaliteit en variatie brengen.
- Creëren van een goede mix van en balans tussen museale, commerciële en woonfuncties
- Brede doelgroep: 50 plussers, 'empty-nesters', jongeren, bewoners uit de omgeving. Bezoekfrequentie van mensen uit de regio vergroten door activiteiten en afwisseling te bieden. Aanbod voor jongeren versterken middels onderwijsprojecten, excursies, stages en dergelijke
- Riviercruisevaart vergroten
- Kleinschalig hotelcapaciteit toevoegen
- Verbinding leggen met promotie en marketing 'Zaanstreek First in Food'
- Zaanse Schans als toeristische transfer: voorzieningen fiets- en bootverhuur en VVV-vestiging. Verbindingen met andere musea, industrieel toerisme in Zaanstreek, European Route of Industrial Heritage en Amsterdam.
- Kalverpolder: Natura 2000 gebied, zorgvuldig natuurbeleid, extensieve toegankelijkheid.

Concrete projecten:

- Opknappbeurt openbare ruimte: verbreden van Zeilenmakerspad, verbreden brug en route naar scheepswerf (kuiperij). Openbaar groen verbeteren.
- Herstel en herbestemming scheepswerf tot kuiperij, inrichten van een speelplaats voor kinderen.
- Herinrichting parkeerterrein: fraaier, bussen naar elders, looproute naar Zaanse Museum en Zaanse Schans,
- Herinrichting entreegebied / Schipperplein.
- Aan Schipperplein is een entree/informatiecentrum gedacht, met info over de Zaanstreek, Zaanse Schans, fietsroutes, Stadsherstel e.d.
- Natuurroute door Kalverpolder (extensief)

Lange termijn projecten:

- Verbetering routing door Zaanse Schans: beter dwalen, westzijde erbij betrekken.
- Kleinschalig Bed & Breakfast
- Ontwikkelen locatie De Haan
- Nieuwe functies/ambachten, uitbreiding verhaal
- Eventuele uitbreiding woningvoorraad Stadsherstel

Projecten gemeente Zaanstad buiten Zaanse Schans:

- Riviercruise terminal bij Molen de Ooijevaar

Hoe kan de Zaanse Schans groeien, veranderen en zich aanpassen aan tegenwoordige eisen van toerisme, wonen en monumentenzorg, zonder de cultuurhistorische kwaliteit gewild aan te doen? In essentie is de Zaanse Schans een getrouw en geloofwaardig Zaanse dorp, zoals dat er rond 1850 uit hadden kunnen zien - op de schaal van landschap, stedenbouw, gebouw en erf, en materiaal en detail. Nieuwe ontwikkelingen dienen zich hierin te voegen.

Attracties in en rondom de Zaanse Schans

- Museum
- Service museum
- Winkels
- Ambacht
- ◆ Horeca
- ◆ Wonen
- - - Wandelroutes (nieuw)
- - - Wandelroutes (bestaand)
- Fietsroutes
- - - Vaarroute
- ↔ Voetveer
- Attracties buiten de Zaanse Schans

- Bebouwing omgeving
- Tuin
- Overtuin
- Boom
- Plangrens BKP

N

Gortershoek
(350 m)

Haaldersbroek
(900 m)

Station Koog aan
de Zaan
(950 m)

Molenmuseum
(1 km)

Naar Zaandam
(4,3 km)

Voetveer
(1 km)

Cruiseterminal

Molens De Bonte Hen

Houtzaagmolen Het Klaverblad

Voormalige oliemolen De Os

Houtzaagmolen Het Jonge Schaap

Oliemolen De Zoeker

Houtzaagmolen De Kat

Houtzaag Molen De Getroonde Poelenburg

Molens De Waasman

Wieldemolen De Hadel

Gebouwen in steen

Klompensmaken

Slijp- en scheidsmolen De Winkhond

Oliemolen De Odeleaar

Naar Amsterdam

HOE KAN DE ZAAANSE SCHANS (NOG) BETER, ATTR

TERUG NAAR DE ZAAAN

Ambitie 1: terug naar de Zaan: het zwaartepunt van de Zaanse Schans hoort bij de Zaan en aan de Kalveringdijk.

De Zaanse dorpen ontstonden langs de dijken van de Zaan. Op de Zaanse Schans is dat de Kalveringdijk. Sinds de aanleg van het tweede parkeerterrein in 1973 komen de meeste bezoekers de Zaanse Schans aan de 'achterzijde' binnen. Hier is het Schipperplein met zijn winkelschuren. De Zaan werd teveel een achterkant van de attractie, de Kalveringdijk kan veel sterker als historische hoofdstructuur van de Zaanse Schans fungeren. Alle bezoekers zouden hier als vanzelf heen moeten worden geleid, of ze nu komen vanaf de riviercruiseterminal, de Julianabrug, het grote parkeerterrein of het Schipperplein. Alle routes komen samen bij het erf De Haan, precies tussen de sferen van het molenpanorama, de woonbuurt en het Schipperplein in.

WOONWIJK EN TOERISTISCHE ATTRACTIE

Ambitie 2: laat de Zaanse Schans zowel een woongebied van Zaanstad als een internationale attractie zijn.

De Zaanse Schans onderscheidt zich van openluchtmusea doordat het een bewoond gebied is, dag en nacht toegankelijk. Er is veel animo om een woning te huren aan de Zaanse Schans, ondanks het feit dat de toeristen *en masse* door de ramen naar binnen gluren. Voor de bezoekers is het een meerwaarde dat de Zaanse Schans is bewoond, het geeft het dorp authenticiteit. Bij het versterken van het toeristisch product dient daarom aandacht te worden besteed aan de woonkwaliteit. Dat kan bijvoorbeeld door enige privacy te waarborgen en te zorgen voor 'daluren', waarin de Zaanse Schans primair het domein van de bewoners is.

ZICHTBARE ENTREE

Ambitie 3: maak de entrees zichtbaar en herkenbaar, als overgang naar de wereld van de Zaanstreek anno 1850.

Bij de entree stapt de bezoeker letterlijk een andere tijd binnen: de Zaanstreek rond 1850. Deze overgang is op dit moment niet herkenbaar of beleefbaar. Bij de Julianabrug wordt de entree gevormd door het parkeerterrein van de bewoners en een trap op het talud van de brug. In de toekomst komt daar een moderne loopbrug van de riviercruiseterminal bij. De hoofdentree van de Zaanse Schans, bij het parkeerterrein voor het Zaanse Museum, wordt gedomineerd door geparkeerde bussen, een betaalautomaat en een fotograaf. Vervolgens is er het Schipperplein, dat typologisch niet klopt. In Zaanse dorpen waren geen pleinen aan het eind van de paden, maar molenerven of bedrijfsterreinen, zoals een scheepswerf.

ACTIEVER EN GEBALANCEERDER WORDEN?

MEER BELEVEN, LANGER BLIJVEN

Ambitie 4: verrijk het 'verhaal' van de Zaanse Schans met meer 'lagen', uitgewerkt in routes, typologieën en functies.

Een bezoek aan de Zaanse Schans duurt gemiddeld 45 minuten. Om mensen langer te laten blijven en vaker terug te laten komen, is er behoefte aan meer attracties en evenementen - en een gedifferentieerder aanbod. Te denken valt aan een 'snelle' route (bus-molen-toilet-shop-café) en verschillende 'langzame' routes, waaraan musea, restaurants, tuinen, speelvoorzieningen en werkplaatsen worden opgenomen.

NIET ECHT, WEL AUTHENTIEK

Ambitie 5: de Zaanse Schans is een historische 'stijlkamer' op de schaal van een dorp. Het had zo kunnen zijn in 1850.

De Zaanse Schans ontstond op initiatief van Zaanse burgers, als een antwoord voor de monumentenzorg op de alomvattende modernisering van de Zaanstreek. Het landschap is echt, de gebouwen zijn (meest) originele monumenten en de stedenbouwkundige inrichting is gesimuleerd. Zo ontstond er een historisch te verantwoorden samenhang van landschap, dorp en gebouwen. De Zaanse Schans is als dorp niet oud, maar wel authentiek. Deze authenticiteit is essentieel voor de geloofwaardigheid van de Zaanse Schans. In de loop van vijftig jaar zijn er knelpunten ontstaan en is het concept op onderdelen verwaterd. Het is de uitdaging om het bestaande waar nodig op te schonen, knelpunten weg te nemen en toevoegingen te laten passen in het historische verhaal. De Zaanse Schans is op te vatten als een 'beschermd dorpsgezicht' in (zeer specifieke) ontwikkeling.

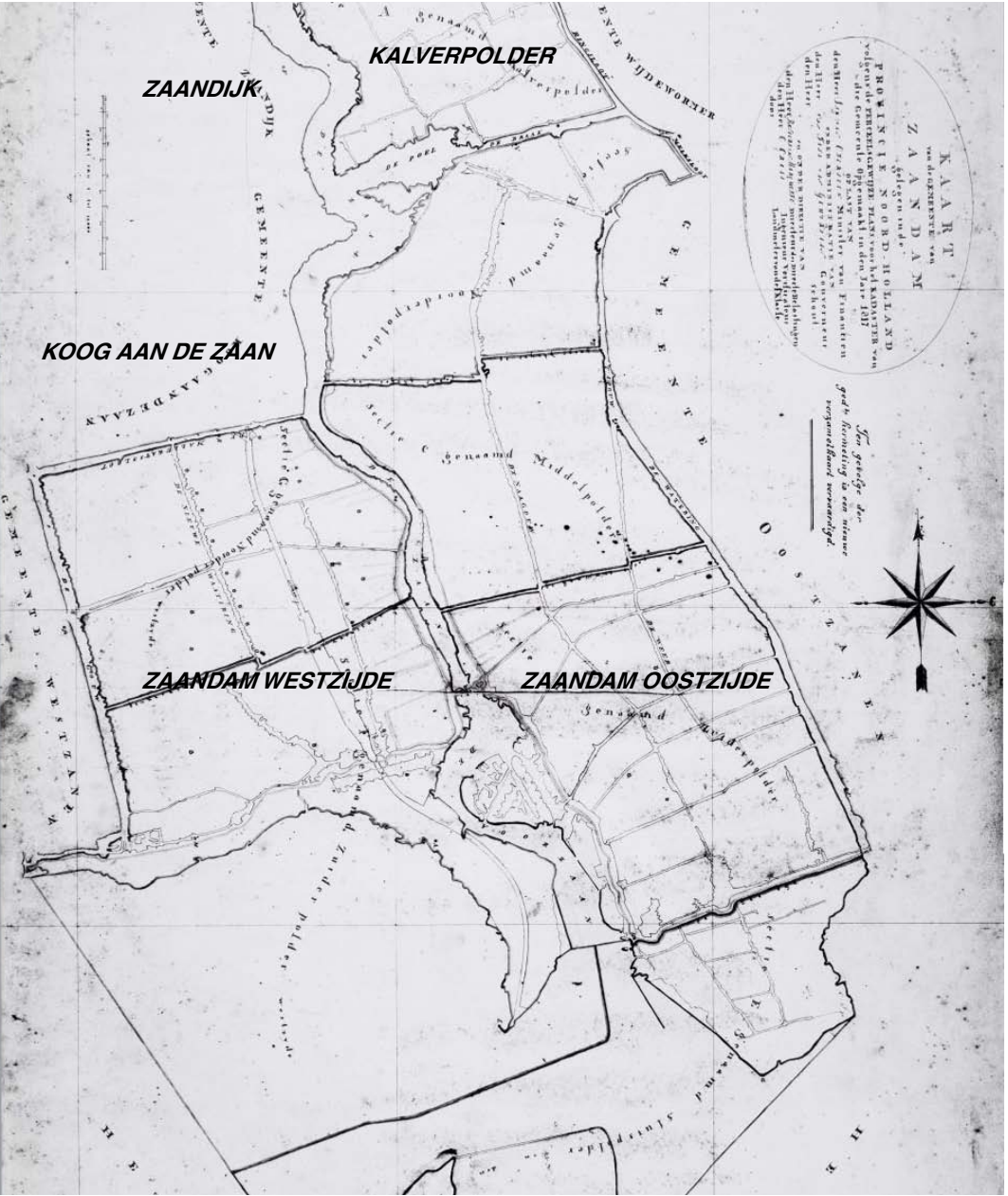
BETER MENGEN

Ambitie 6: de Zaanse Schans is alles tegelijk en door elkaar: monumentenbezit, woongebied en toeristische bestemming.

Kenmerkend voor de Zaanse Schans zijn de verschillende sferen: de Kalverringdijk, het molenpanorama, de paden, de erven met grote schuren en de open ruimte. In de afgelopen decennia was sprake van enige scheefgroei, omdat de toeristische attractie zich sterk concentreerde langs de lijn Schipperplein-Zeilenmakerspad-kaasboerderij-molenpanorama. Er ontstond een molenwereld (noordelijk deel Kalverringdijk), een commerciële wereld (Schipperplein) en een woonwereld (Zonnewijzerspad). Het is belangrijk de sferen in de toekomst divers te houden, bepaalde zones extensiever te gebruiken dan andere, maar toch te zorgen voor dwaalroutes, functiemenging en het toevoegen van bestemmingen en woonprogramma verspreid over het hele gebied. De Zaanse Schans moet voor de verschillende doelgroepen als een geheel functioneren.

HOE KAN HET ZIJN IN 1850?

Verzamelkaart van de kadastrakaarten secties van de gemeente Zaandam, 1817-1830. [GAZ]

ZAANSE SCHANS IN 2010

De Zaanse Schans geeft een indruk van de ontwikkeling van de dorpen in de Zaanstreek tussen 1650 en 1850. Het waren 'dijkdorpen', die zich als vanzelf voegden in het cultuurlandschap van de Zaan, met de dijken en achterliggende polders. Op de dijken ontstonden bebouwingslinten. Aan de zijde van de polders was een dijksloot, waaruit het materiaal voor het dijklichaam was gegraven.

De hoofdstructuur van de Zaanse Schans is de Kalverringdijk. Langs de Zaan is de dijk bebouwd met een bijna ononderbroken wand van bedrijfspanden en woningen van de gegoede burgerij. Aan de kant van de polder ligt de dijksloot, met 'kippebruggetjes' naar vrijstaande koopmanswoningen. Vanaf de dijk lopen paden het achterveld in. Langs de paden woonden de arbeiders en ambachtlieden. De paden kwamen uit op molenerven of bedrijfsterreinen. Hier is de Zaanse Schans niet zo getrouw, want de originele en nagebouwde schuren staan gegroepeerd rond een plein (en niet op een erf) bij de hoofdentree.

Naar het noorden gaat het bebouwingslint van de Kalverringdijk over in het molenpanorama. De Zaanse windmolens stonden vroeger langs de Zaan of in het vrije veld. Hun ligging was ingegeven door de windvang en de aan- en afvoer van grondstoffen over water. Sommige molenfuncties vroegen om specifieke locaties, vanwege bijvoorbeeld lawaai, stof of het productieproces. Zo waren de papiermolens vooral in het achterland te vinden, waar schoon water beschikbaar was.

Tot 1850 hadden de Zaanse dorpen een sterke samenhang tussen landschap, dorpsaanleg, erfindeling en bouwkunst. Ieder dorp had wel zijn eigen dynamiek. Sommige dijkdorpen verdichtten, bestaande paden werden langer en molens kwamen dicht op elkaar of tussen de bebouwing te staan. Boerderijen werden soms door de dorpen opgeslokt.

HISTORISCH VERANTWOORDE GROEI

Wanneer de Zaanse Schans de komende jaren verder wil ontwikkelen zonder zijn identiteit te verliezen, dan zit er weinig anders op dan te beginnen met een analyse van de dorpen in de Zaanstreek voor 1850. Er bestaan hiervoor goede bronnen: kadastrale kaarten en historische afbeeldingen. Een prachtig voorbeeld is de Westzijderol die laat zien hoe de dijkbebouwing langs de Zaan tussen de Dam van Zaandam en Koog aan de Zaan er in de tweede helft van de 18^e eeuw uitzag. Op de volgende pagina's zijn de kadastrale kaarten van de dijkdorpen in de Zaanstreek geanalyseerd.

DIJKDORPEN AAN DE ZAAAN:

Zaandijk
Koog aan de Zaan
Zaandam Westzijde
Zaandam Oostzijde
Wormerveer
West-Knollendam

KENMERKEN DIJKDORPEN TOT 1850

Landschap:

- Verkavelingsrichting van de polders haaks op de Zaan.
- Open landschap: een aantal objecten in het landschap, zoals molens en pakhuizen.
- Sterke relatie tussen de Zaan, het landschap en de dorpen: ze zijn met elkaar vervlochten en hebben geen harde grenzen (bijvoorbeeld Oostzijde Zaandam Noordpolder 1817)

Dorpsstructuur:

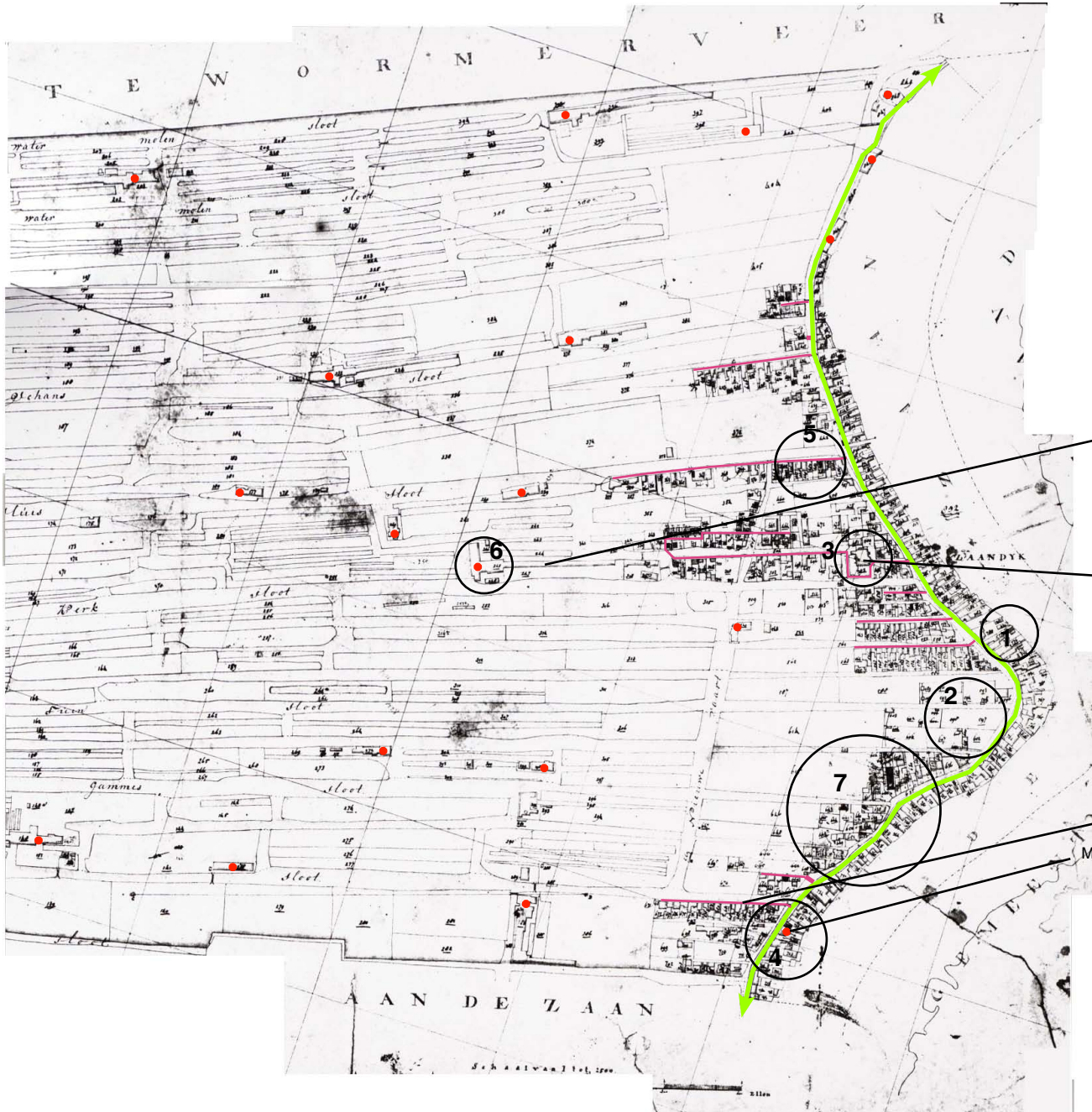
- Relatief dichte bebouwing langs de dijklinten, maar wel doorzichten in de bebouwing aan de zijde van de wegsloot.
- Molens op de dijk, soms loopt de bebouwing van het dijklint tussen de molens door.
- Molens en pakhuizen in het achterveld, ontsloten door

paden in oost-west richting.

- Afwisseling van korte en lange paden.
- De bebouwing langs de paden was afhankelijk van de beschikbare ruimte. Wanneer het landschap brede slagen had ('vennen' genaamd), was er ruimte om aan weerszijden van een pad huizen te bouwen. Langs de smalle 'vennen' kon slechts een zijde van het pad worden bebouwd, met overtuinen tussen het pad en het water.
- Aan de paden zijn naast kleine woningen ook grotere structuren als stolpboerderijen, schuilkerken en werkplaatsen aanwezig (bijvoorbeeld aan de Hanenstraat in Zaandam Oostzijde).
- Tussen de paden zijn soms lege kavels met een agrarische bestemming.

Gebouw en erf:

- Schijfhuizen langs de achtersloten en langs de vaarsloten.
- Bleekvelden en diepere tuinen georiënteerd op het zuiden.
- Woningen voor de gegoede Zaanse kanters en molens aan en op de dijk. Soms ook 'vermaningen' (dit zijn kerken van doopsgezinden). De bebouwing bestaat uit grotere bouwvolumes dan de bebouwing aan de paden.
- Arbeiderswoningen, boerderijen en bedrijven (pakhuizen) aan de paden. Molenerven met pakhuizen in het veld aan het einde van de paden. De arbeiderswoningen hebben kleine bouwvolumes. De bedrijven en boerderijen hebben grotere bouwvolumes.
- Openbare gebouwen als kerken zowel tussen de dijkbebouwing aan de hoge of lage zijde of langs de paden.
- Sommige arbeiderswoningen zijn aan elkaar geschakeld of zelfs in strokenbouw uitgevoerd (bijvoorbeeld Blauwe Hof en het Huisje van zessen).

ZAANDIJK, 1817

Opvallende elementen Zaandijk:

1. Redelijk dicht bebouwd lint langs de Zaan (op de dijk)
2. Redelijk dicht bebouwd lint aan de onderkant (westzijde) van de dijk. Er zijn een aantal kavels open, maar over het algemeen zijn de erven bebouwd, met doorzicht op het landschap.
3. Kerk achter aan een klein pad (huidige Kerkstraat)
4. Molens tussen de bebouwing aan de dijk
5. Langere paden die aansluiten op bedrijfserven en molenerven (pakhuizen, molens, werkplaatsen).
6. Molenerven in het veld
7. Gebouwen ten westen van de dijk haaks op de wegsloot

Zaagmolen en pakhuizen

Kerk (nog bestaand)

Guispad

Molen de Bleeke Dood

LEGENDA

↔ Dijk (hoofdstructuur in noord-zuid richting)

— Paden (secundaire structuur in oost-west richting)

● Molens

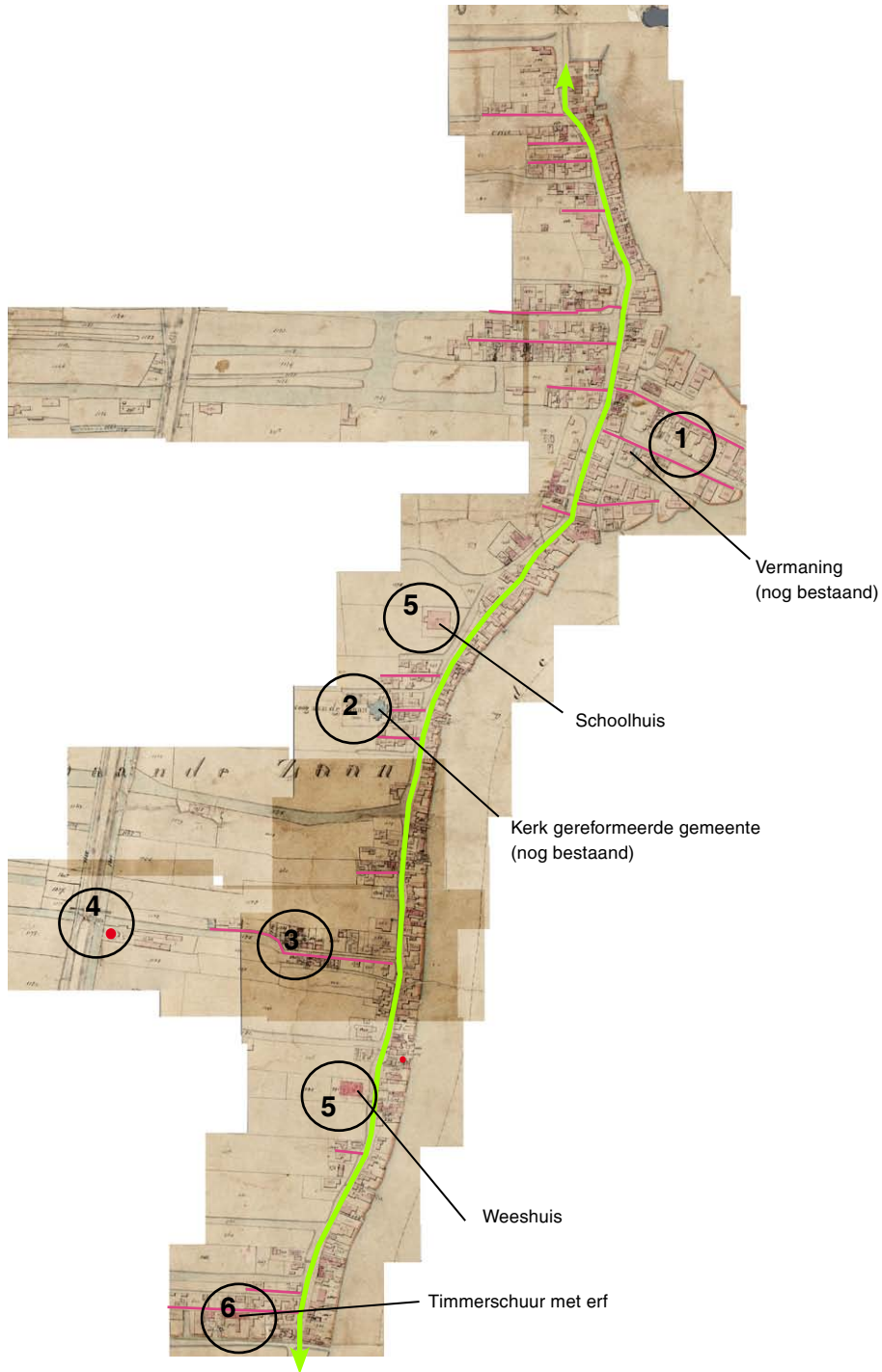
Gezicht op Zaanwijk vanaf de Zaan, omstreeks 1750. Links op de achtergrond is de kerk aan de huidige Kerkstraat te zien. [Loosjes, 1794]

Lagedijk bij Zaanwijk, met brug over de wegsloot naar het Gorterspad, 1880. [GAZ]

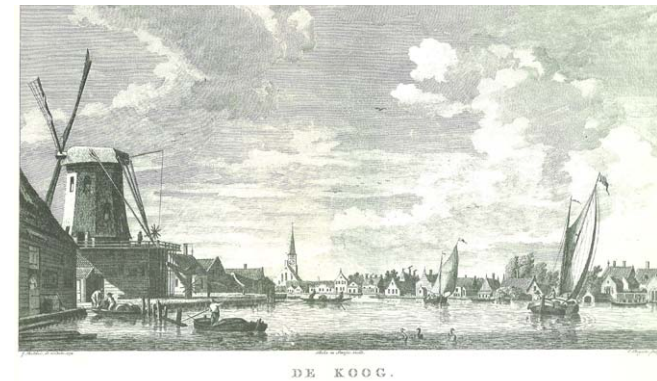
Gezicht op de Lagedijk vanaf de Zaan, omstreeks 1870. [GAZ]

KOOG AAN DE ZAAN, 1812

Opvallende elementen Koog aan de Zaan:

1. Paden aan de Zaanzijde van de dijk met bedrijven (nu: locatie Duyvis)
2. Kerk achter aan een klein pad (huidige Kerkstraat)
3. Langer pad dat aansluit op bedrijfserf (pakhuizen)
4. Molenerven in het veld
5. Gebouwen met grotere bouwvolumes aan de wegsloot onderaan de dijk (schoolhuis en weeshuis)

Gezicht op Koog aan de Zaan vanaf de Zaan, omstreeks 1750. Rechts is het begin van de landtong aan de Zaan. De kerk op de achtergrond staat op de plek van de huidige kerk aan de Kerkstraat in Koog aan de Zaan. [Loosjes, 1794]

LEGENDA

- Dijk (hoofdstructuur in noord-zuid richting)
 - Paden (secundaire structuur in oost-west richting)
 - Molens
- N

De Achterzaan bij Zaandam, 1800. [GAZ]

Gezicht op de Zaan bij Zaandam, 1830. [GAZ]

Luchthuizen langs de Zaan, Westzijde Zaandam, 1850. [GAZ]

ZAANDAM WESTZIJDE, 1817

Opvallende elementen Zaandam Westzijde:

Westzijde noord:

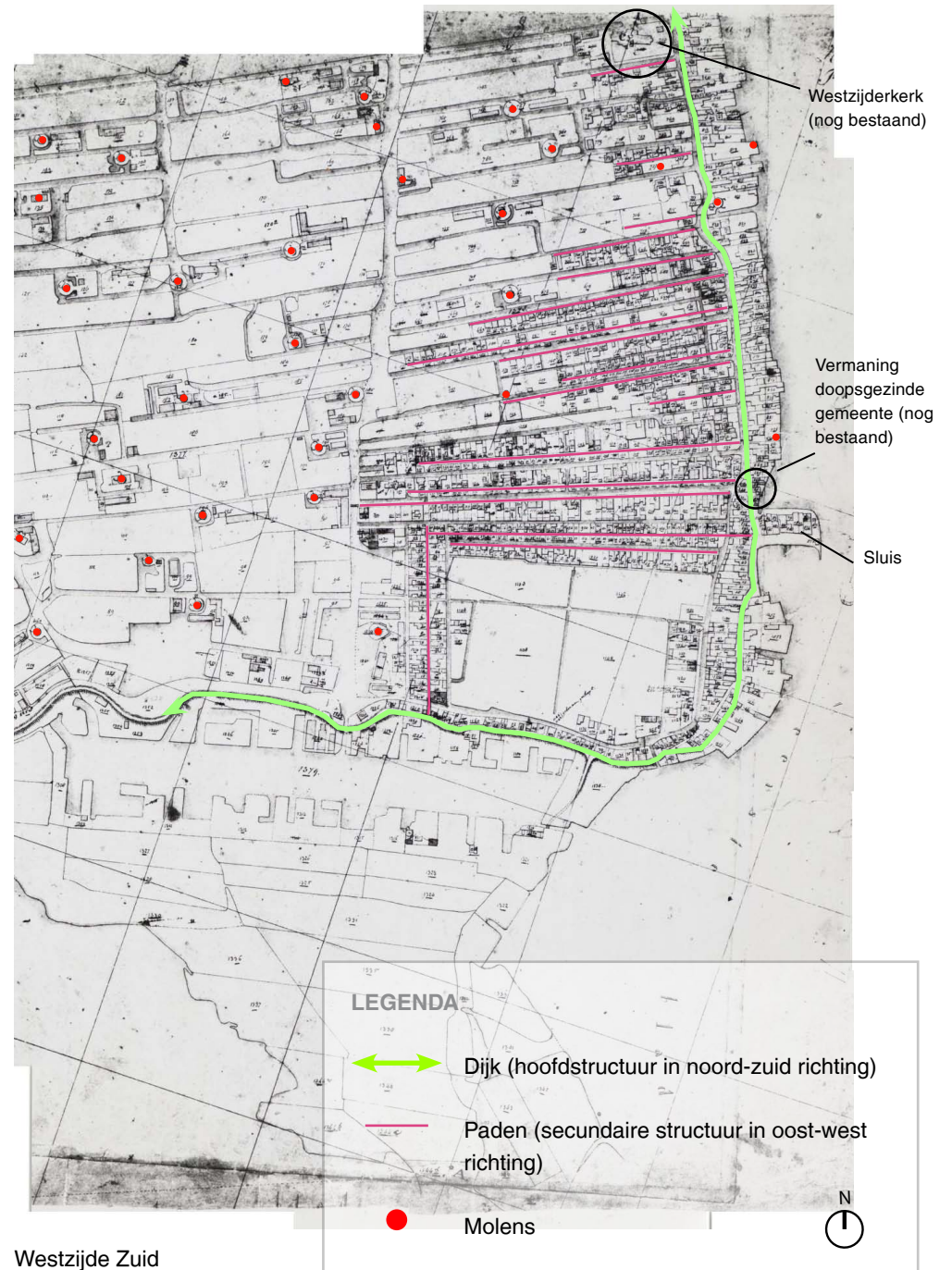
- molens langs de Zaan
- vrij veel molens in het achterveld
- relatief weinig paden, maar de paden zijn wel lang
- dijk is gemiddeld verdicht, er zijn een aantal open plekken

Westzijde zuid:

- kern van Zaandam (haven, dam en verbinding met de oostzijde)
- vrij veel molens in het achterveld
- bebouwing aan de dijk is aan beide zijden verdicht. Voor een indruk van de Zaanzijde van de dijk, zie Westzijderol (pagina 15)
- lange verdichte paden
- Verdichte gevelwand langs de Zaan met veel luchthuizen (theekoepels)

Westzijde Noord

Westzijde Zuid

Fragment van de Westzijderol, tweede helft 18^e eeuw. Afgebeeld is de even kant, langs de Zaan. Te zien is de afwisseling van gebouwen, molens, tuinen, sluisen en doorzichten naar de Zaan en de verdichting die in deze periode al aanwezig was. [GAZ]

Molenpanorama Zaandam Oostzijde, 1800. [GAZ]

ZAANDAM OOSTZIJD, 1817

Opvallende elementen Zaandam Oostzijde:

Oostzijde noord en midden:

- agrarisch en industrieel lint langs de dijk
- molens op de dijk en verspreid over het achterveld
- weinig paden, die kort zijn (4 kavels).

Oostzijde Zuid:

- deel van de kern van Zaandam, minder verdicht dan de Westzijde.
- verbinding naar de Westzijde.
- dijk met redelijk verdichte bebouwing aan beide zijden.
- lange paden
- molenlint aan de zuidkant in oost-west richting.

LEGENDA

 Dijk (hoofdstructuur in noord-zuid richting)

 Paden (secundaire structuur in oost-west richting)

 Molens

Molen De
Groene
Boer

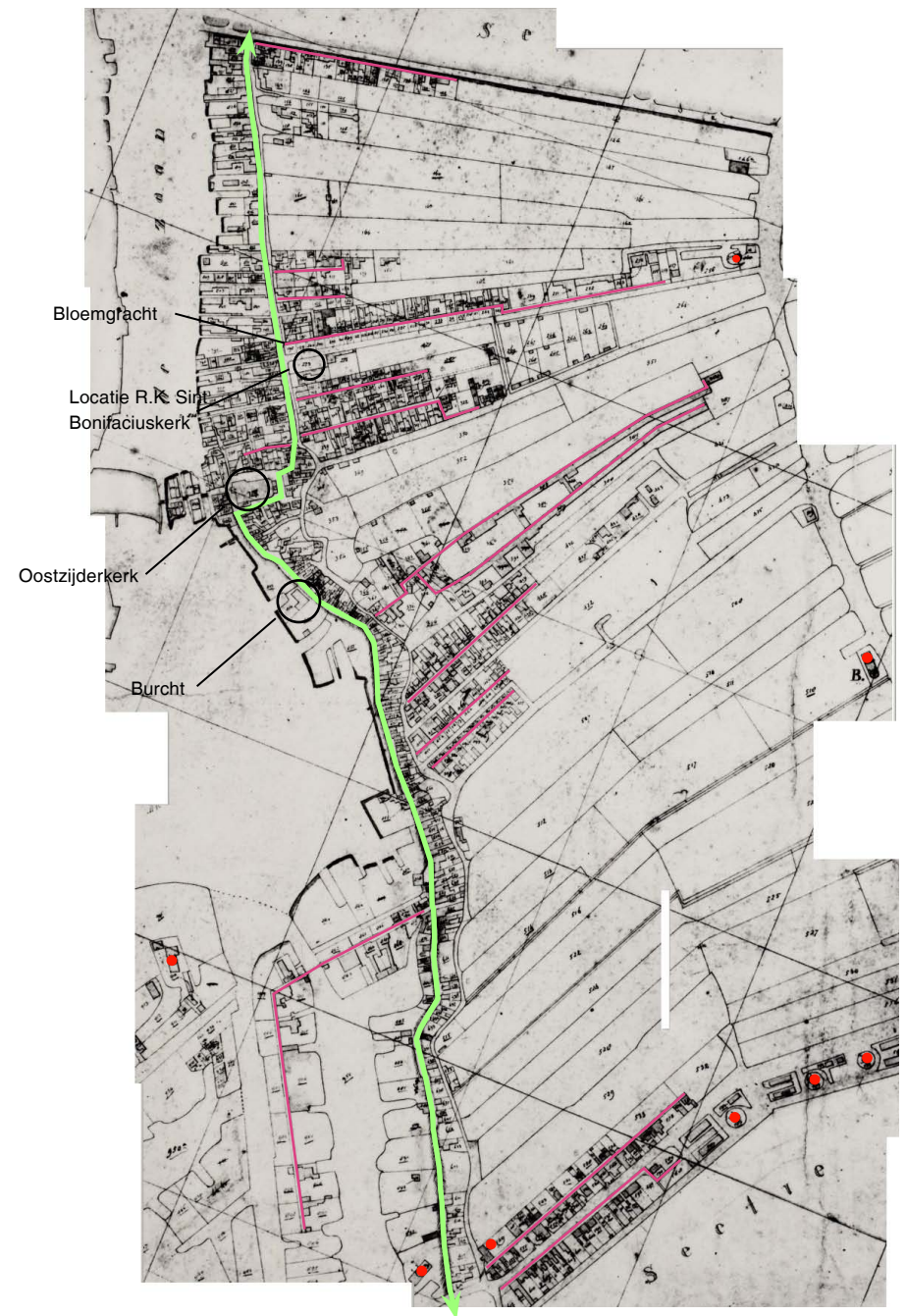
Molen Het
Rad van
Avontuur

Oostzijde Noord

Oostzijde Midden

Oostzijde Zuid

Wormerveer, rond 1800. [Loosjes, 1794]

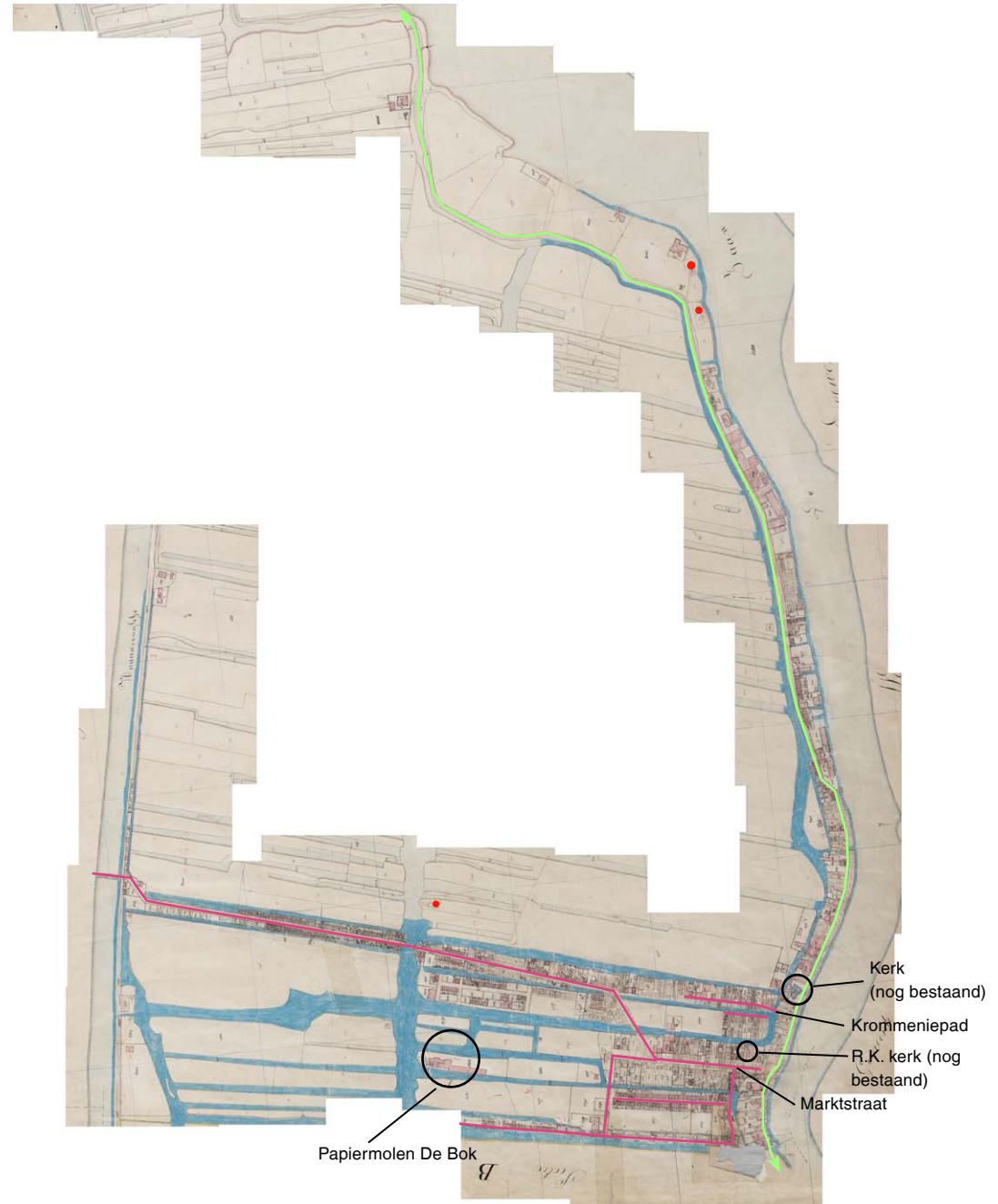

Wormerveer, 1850. Rechts staat papiermolen De Bok. [GAZ]

Gezicht op de Nederlandse Hervormde Kerk te Wormerveer, 1850. [GAZ]

WORMERVEER, 1872

'BOUWDOOS' VAN DE ZAANSTREEK, 1850

Lagedijk in Zaandijk, 1880. [GAZ]

Zaandam Westzijde vanaf de Oostzijde, 1895. Tussen de dijkbebouwing is de Vermaning te zien (rechts). [GAZ]

DIJKEN

De dynamiek langs de dijken was groot, ook al rond 1850, want het waren de hoofdwegen. Langs de dijk is al vroeg een bonte diversiteit van molens, huizen, kerken, bedrijven maar ook tuinen. De gebouwen lopen uiteen in grootte. In de centra ontstond een gesloten dorpsbeeld, waarin alleen op bepaalde punten doorzicht naar de Zaan of het achterland was. Op de afbeeldingen is de verdichting van de dijken in de tweede helft van de 19^e eeuw te zien.

De hoofdroute van de Zaanse Schans is de Kalverringdijk, met een open verkaveling aan de kant van de Kalverpolder. Deze zou verdicht kunnen worden, zolang de doorzichten bewaard blijven.

Bebouwing langs de Zaanweg in Wormerveer, 1885. Het dijkpanorama is afgewisseld met molens, pakhuizen en woonhuizen. [GAZ]

Het Guispad in Zaandijk, 1900. Linksachter is de papiermolen De Vergulde Bijenkorf. In het Midden molen De Spaanse Vlieg. [GAZ]

Het Schoolpad in Wormerveer vanaf het Hennepad met verschillende Zaanse houten huisjes, omstreeks 1920. Het pad werd in de 17de eeuw gesticht. [Emmerig 2000]

PADEN: LENGTE EN HERHALING PANDEN

De paden in de Zaanstreek leidden meestal naar de molens in het achterland. Aan de paden stonden huisjes voor arbeiders en ambachtslieden. Opvallend is dat sommige paden erg lang waren. Bestaande paden werden eerder verlengd in plaats van nieuwe te maken. Ook valt op dat hetzelfde type huis vaak meerdere malen langs een pad werd herhaald.

De paden in de Zaanse Schans zijn in vergelijking met de paden uit de periode 1650-1850 heel kort. Verlenging van de paden maakt het mogelijk om de Kalverringdijk en het Schipperplein aan elkaar te koppelen - en in een voor de Zaanstreek logische dorpsstructuur te brengen.

Het Hazepad in Zaandijk, omstreeks 1900. Aan het pad zijn verschillende herhalingsstypes te zien van de houten huisjes. [Emmerig 2000]

Achterzijde van het Gorterspad in Zaandijk, 1910. Aan het pad stonden arbeidershuizen, een boerderij en grote schuren. [GAZ]

Het Schoolpad in Wormerveer vanaf het Hennepad met verschillende bebouwing, omstreeks 1920. Het pad werd in de 17^e eeuw gesticht. [Emmerig 2000]

PADEN: BEDRIJFSGEBOUWEN

Naast woonhuisjes zijn langs de paden grotere gebouwen te vinden zoals boerderijen, pakhuizen en soms zelfs molens. Deze gebouwen lagen ingebed tussen de huizen en zorgden voor variatie en levendigheid aan de paden.

Aan de paden van de Zaanse Schans zouden andere bouwtypes kunnen worden toegevoegd dan alleen vrijstaande woonhuizen. Het verrijkt de diversiteit en biedt mogelijkheden om verschillende functies onder te brengen.

Rechts op de achtergrond de boerderij Het Ventje in Zaandam. [Korf 1974]

Het Sluispad in Koog aan de Zaan. Aan het pad stond een boerderij met bijbehorende schuren. [GAZ]

Het 'Huisje van zessen' of Weduwenhofje aan de Dorpsstraat in Assendelft. [GAZ]

Het Blauwe Hof aan het Hennepad in Wormerveer, gesticht in 1766. Omstreeks 1970 is de achterste strook gerestaureerd en gerenoveerd, de voorste strook werd gesloopt en het bleekveld werd ingericht als voortuin (zie foto hieronder). [GAZ]

PADEN: COMPLEXEN

Naast vrijstaande woningen stonden aan paden rond 1850 veel geschakelde arbeidershuizen (korte rijtjes). Een enkele keer was er sprake van een complex. Zo bestaat in Wormerveer nog steeds Het Blauwe Hof aan het Hennepad. Oorspronkelijk bestond dit hofje uit twee stroken met elk 10 woningen en in het midden een bleekveld. Het werd gebouwd door Dirk Cornelisz. Blaauw, eigenaar van papiermolen de Oude Blaauw. Hij bouwde het hofje voor de arbeiders van zijn papiermolen, aan het einde van het pad.

Door langs de paden van de Zaanse Schans geschakelde arbeiderswoningen of (kleine) complexen toe te voegen, wordt de diversiteit vergroot en ontstaan mogelijkheden om binnen historische typologieën grotere eigentijdse woningen of wellicht een bed & breakfast te realiseren.

Papenpad links, met op de achtergrond molen De Smid, Zaandam Westzijde 1888. Het pad heette aanvankelijk het Jacob Dirckxpad. De naam werd in de 18^e eeuw gewijzigd, vanwege de aanwezigheid van de katholieke schuilkerk.

Oud-Katholieke kerk aan het Papenpad in Zaandam. De kerk is in de 18^e eeuw gebouwd als schuilkerk. In 1928 werd de kerk verbouwd waarbij er aan de oostzijde een uitbouw is gekomen. [GAZ]

PADEN: OPENBARE GEBOUWEN

Langs de paden zijn zelfs openbare gebouwen te vinden, zoals schuilkerken. Het zijn relatief grote volumes in een kleinschalige omgeving, hoewel ook weer kleiner dan de openbare gebouwen (kerken) aan de dijk. Deze gebouwen waren vaak rijker versierd dan een pakhuis of een huis aan het pad.

Een openbaar gebouw zoals een kerk of vermaning is nog niet aanwezig op de Zaanse Schans. Een schuilkerk aan een van de paden zou de routing door de Zaanse Schans aanvullen en de woonpaden verbijzonderen.

< Oud-Katholieke schuilkerk aan de Noorderhoofdstraat in Krommenie, 1925. [GAZ]

Fragment van het geschilderde molenpanorama door Frans Mars, 1947. Links vooraan pelmolen De Groeneboer, rechts vooraan oliemolen Het Rad van Avontuur met een plat pakhuis. [Kooijman 2000]

MOLENLOCATIES

Het molenpanorama had diepte. Oude kaarten en afbeeldingen laten zien dat de molens niet (zoals nu) alleen aan de Zaan stonden, maar ook in het achterland. Vaak lagen er aan een pad meerdere molens achter elkaar (zie molenkaart). Daarnaast vallen de verschillen tussen de molentypes en de grote hoeveelheid schuren op, die het beeld van de erven in hoge mate bepaalden.

De Zaanse Schans heeft alleen (industriemolens) aan de Kalverringdijk. Het molenpanorama mist diepte. Daarnaast zou de 'onzichtbare' hoofdentree zeer herkenbaar worden wanneer hier een molen als icoon van de Zaanse Schans wordt toegevoegd. Er zijn dus zowel historische als actuele argumenten om het molenpanorama uit te breiden naar de omgeving van het Schipperplein.

Fragment van de molenkaart van de Zaanstreek uit 1930. Op de kaart zijn de molens met naam en functie aangegeven. [GAZ]

Oliemolen De Koperslager (voor) en watermolen Het Leven (achter) aan het Dijkje (nu Lagedijk) in Zaanwijk. [Kooijman 200]

Oliemolen Het Rad van Avontuur, gebouwd in 1648 en gesloopt in 1915. De molen week af van zijn soortgenoten, door het ontbreken van een met pannen gedekte molenschuur. Hij stond op een vierkant pakhuis met plat dak, dat diende als stelling. [GAZ]

Blauwselmolen De Blauwe Hengst in Westzaan. Oorspronkelijk was deze molen een witpapiermolen en daarom is deze molen met hout bekleed. [Huslage 1968]

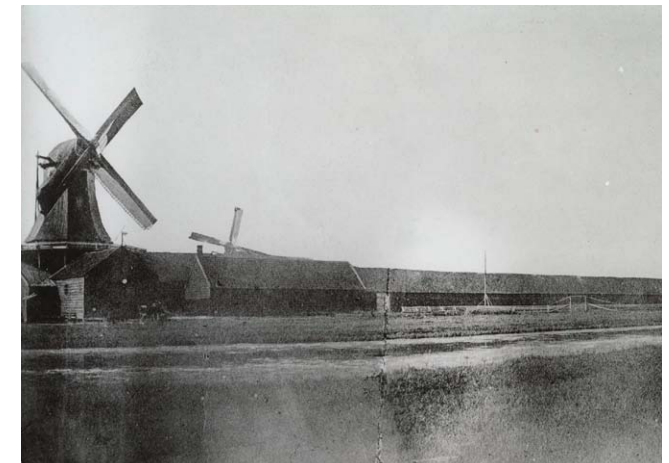
MOLENTYPES

De functie van een molen was mede bepalend voor de locatiekeuze, het molentype, de indeling van een erf en de toevoeging van schuren en pakhuisen. Opvallend in het achterland waren de papiermolens, met hun langgerekte pakhuisen waarin papier werd gedroogd, zoals bij De Schoolmeester in Westzaan nog is te zien. Het erf van een blauwselmolen bestond uit een compacte kluster van pakhuisen om de molen. Pelmolens vroegen om grote pakhuisen om en onder de molen.

De Zaanse Schans heeft houtzaagmolens, oliemolens, een verfmolen en een mosterdmolen. De 1000 Zaanse molens van weleer hadden nog talloze andere functies, types en erfstructuren, en lagen zowel buiten als in de dorpen.

Papiermolen De Vergulde Bijenkorf alias De Guisman, omstreeks 1900. De molen stond in Zaanwijk aan het Guispad. [GAZ]

Papiermolen De Hobbezak aan de Kerkslot in Zaanwijk, omstreeks 1868. De molen is gesloopt om plaats vrij te maken voor de spoordijk. [GAZ]

ONTBREKENDE TYPOLOGIEËN

De groei van de Zaanse Schans was jarenlang voornamelijk afhankelijk van de sloop van oude gebouwen elders in de Zaanstreek. Dat betekende dat sommige soorten panden oververtegenwoordigd dreigden te worden, terwijl andere typisch Zaanse gebouwvormen ontbraken. In 1968 stelde architect Jaap Schipper een lijst op van ontbrekende gebouwen op de Zaanse Schans:

- Herenhuizen
- Boerderijen
- Pronkgevels 1770
- Publieke gebouwen, kerken en vermaningen
- 17e-eeuwse huizen en stolpen
- Padsbruggen en ophaalbruggen
- Luchthuizen
- Winkels

Wanneer in 2010 opnieuw een 'boodschappenlijstje' van ontbrekende bouwtypes wordt gemaakt, dan blijkt er sinds 1968 niet zoveel veranderd. Voor de dijken, de paden en de lege molenerven kan van alles worden bedacht dat nog mist aan de Zaanse Schans.

Een grote verandering sinds de stichtingsperiode is dat het doorgaans niet meer wenselijk en ook niet meer nodig is om monumenten te verplaatsen. Aan de ene kant is dat een enorme beperking voor de Zaanse Schans, omdat moeilijk historische bouwwerken kunnen worden toegevoegd. Aan de andere kant geeft het de vrijheid om manco's in de 'verzameling' Zaanse gebouwen op te vullen met replica's, of reconstructies op basis van historisch onderzoek of

< Tekeningen van Jaap Schipper, horend bij de inventarisatie van ontbrekende typologieën in de Zaanse Schans. Boven: 17e-eeuws huis aan de Rosengracht 1a in Zaandam, midden: vermaning in Westzaan, onder: herenhuys in Westzaan uit 1729 met pronkgevel. [GAZ]

opmetingstekeningen. De nieuwbouw van molen Het Jonge Schaap is een voorbeeld hiervan. Uitgangspunt moet blijven dat de bouw van opgeslagen originele panden de voorkeur verdient (mits op een historisch juiste locatie) en replica's historisch getrouw zijn en een typologische verrijking voor de Zaanse Schans betekenen. Ontbrekende typologieën:

Kalverringdijk (onder de dijk):

- Tuinhuisje met tuin
- Kerk (vermaning Westzijde Zaandam).
- Herenhuizen

Paden:

- Schuilkerk of stolpboerderij (schuilkerk Papenpad in Zaandam of schuilkerk Krommenie).
- Geschakelde arbeidershuisjes of kleine wooncomplexen ('Het Blaauwe Hof' in Wormerveer of 'Huisje van zessen' in Assendelft).
- Kaats: bouwwerk met schuin dak (bergplaats, soms bewoond).
- Ophaalbrug, eventueel watermolen

Achterveld (entreegebied):

- Molenerf met pakhuizen (bijvoorbeeld papiermolen met veel schuren)
- Bedrijfserven

Erf De Haan (nu: locatie toiletgebouw)

- Molenerf met schuren, eventueel zelfs rand dorpsbebouwing of vroege fabriek

Tuin en theekeupel bij de entree aan de Kalverringdijk.

Lege kavels in het dorp aan de onderzijde van de Kalverringdijk.

Arbeiderswoningen met bleekvelden aan het Zonnewijzerspad.

Zeilenmakerspad gezien vanaf de Kalverringdijk.

Erf De Haan aan de Zaan en de Kalverringdijk.

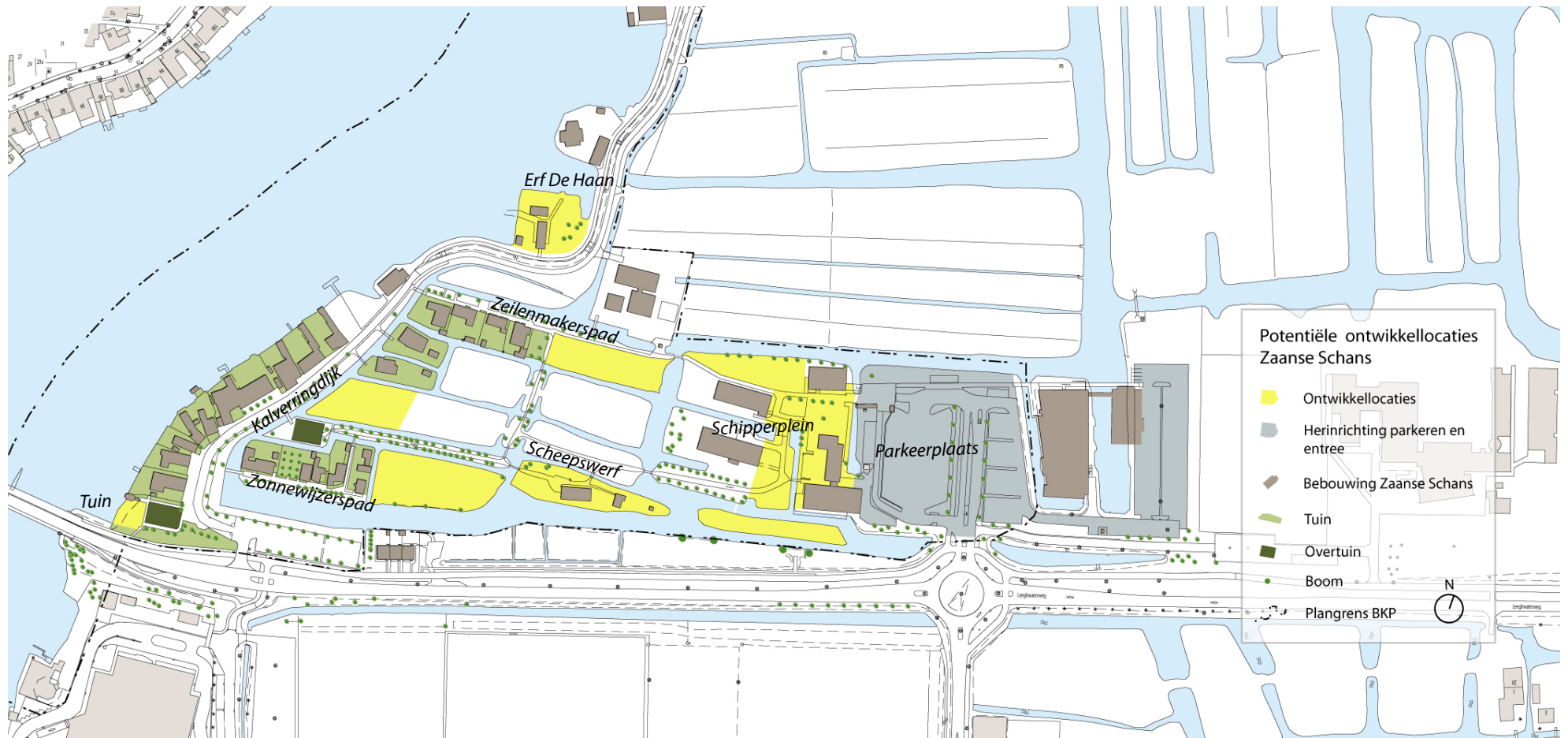
Het Schipperplein vanaf het Zeilenmakerspad.

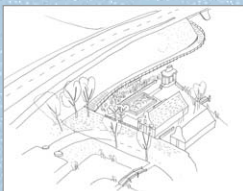
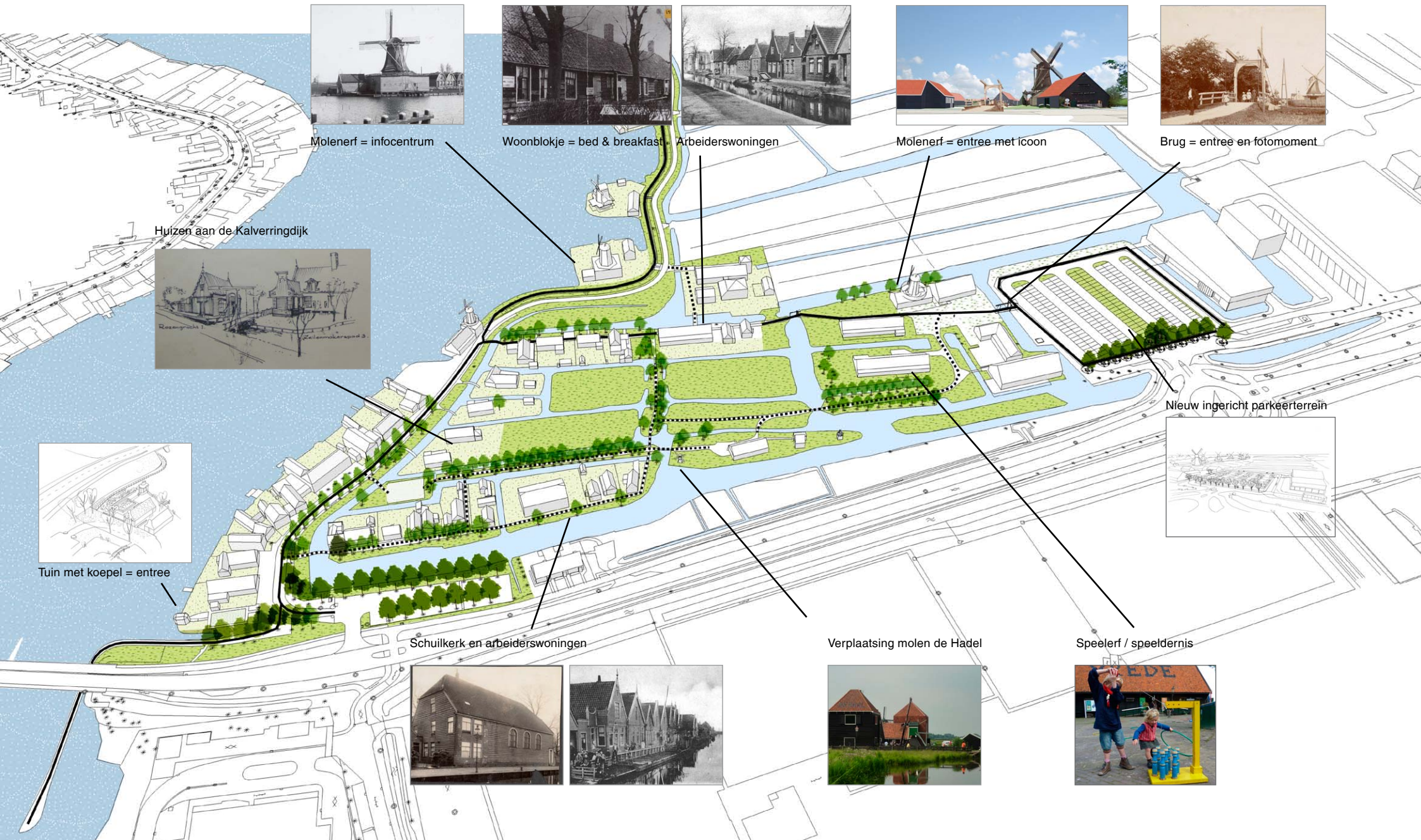
ONTWIKKELLOCATIES

De ontwikkellocaties van de Zaanse Schans zijn de gebieden die binnen de bestaande stedenbouwkundige structuur onaf zijn, niet kloppen of niet goed functioneren. Gebieden zoals de lege kavels aan de Kalverringdijk en het Zonnewijzerspad werden door Schipper als bouwlocaties aangewezen, maar zijn nooit bebouwd. Andere potentiële ontwikkellocaties, zoals de kavels aan het Zeilenmakerspad en het erf De Haan liggen op moeilijke overgangszones in de Zaanse Schans die verbeterd kunnen worden. Het

Schipperplein en de tuin aan de Zaan (bij de theekepel) zijn de entrees van de Zaanse Schans. Ze kloppen typologisch niet en vragen om een betere inrichting en grotere herkenbaarheid.

De bestaande routing door de Zaanse Schans is onduidelijk. De hoofdentree zit aan de achterkant van het ensemble en er is geen duidelijk en herkenbaar circuit voor de bezoekers, met name aan de zijde van het Zonnewijzerspad.

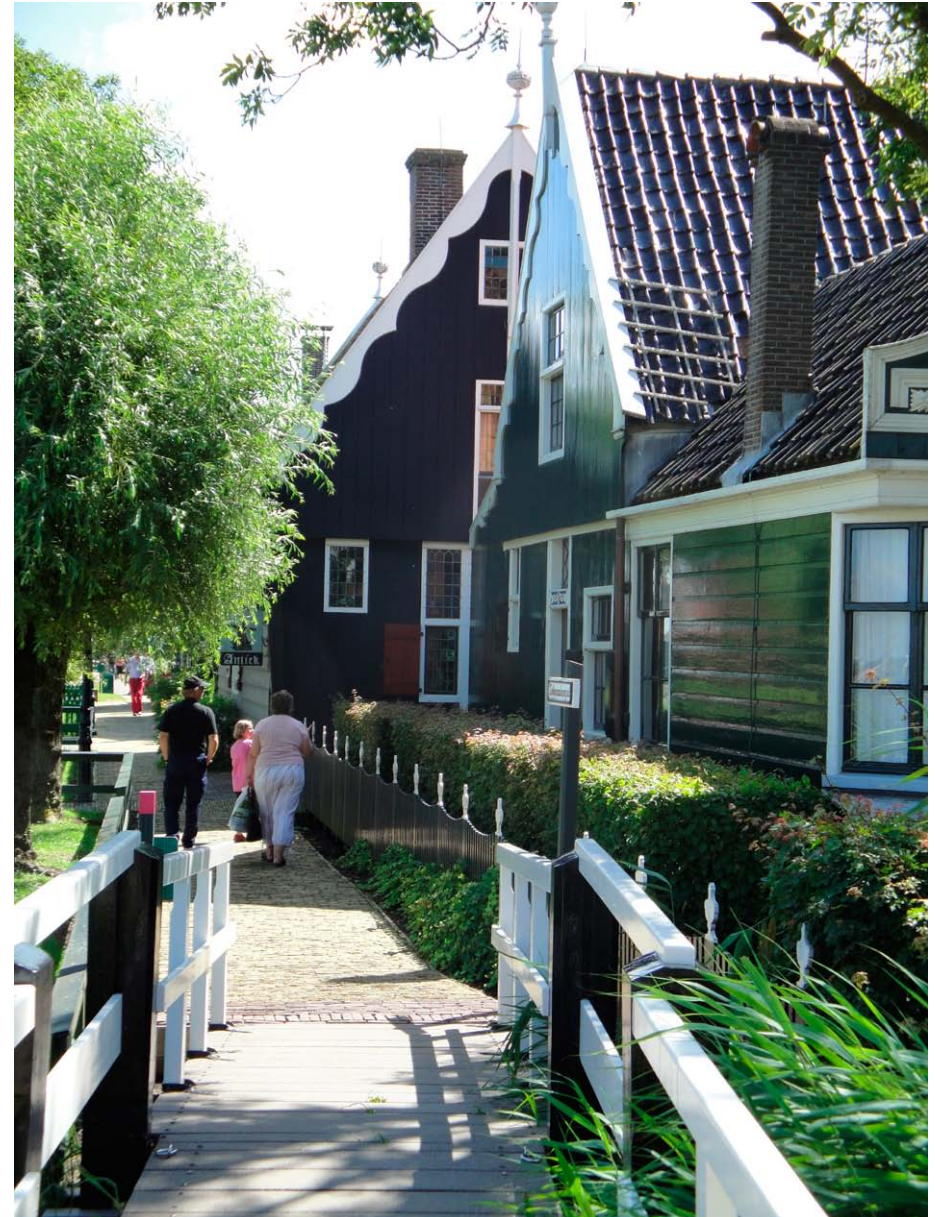
HOE KAN HET ZIJN IN 2020?

De stedenbouwkundige visie heeft als uitgangspunt het verbeteren en versterken van het bestaande ruimtelijke concept van de Zaanse Schans. Een belangrijk gegeven is de Zaanse Schans als een grote 'stijkkamer' van de Zaanstreek rond 1850. Uit het historisch onderzoek (Hoe kan het zijn in 1850?) blijkt dat er talloze mogelijkheden zijn om de Zaanse Schans historisch verantwoord uit te breiden en nieuwe functies en gebouwtypen toe te voegen. Met deze 'bouwdoos van de Zaanstreek' kan in bijna alle wensen van de Stichting Zaanse Schans worden voorzien. De ontwikkelings- en behoudsrichtlijnen van het beeldkwaliteitsplan (2010) bieden het kader voor de uitwerking. Sloop of verplaatsing van bestaande gebouwen is niet nodig (behalve van een molentje zonder windvang).

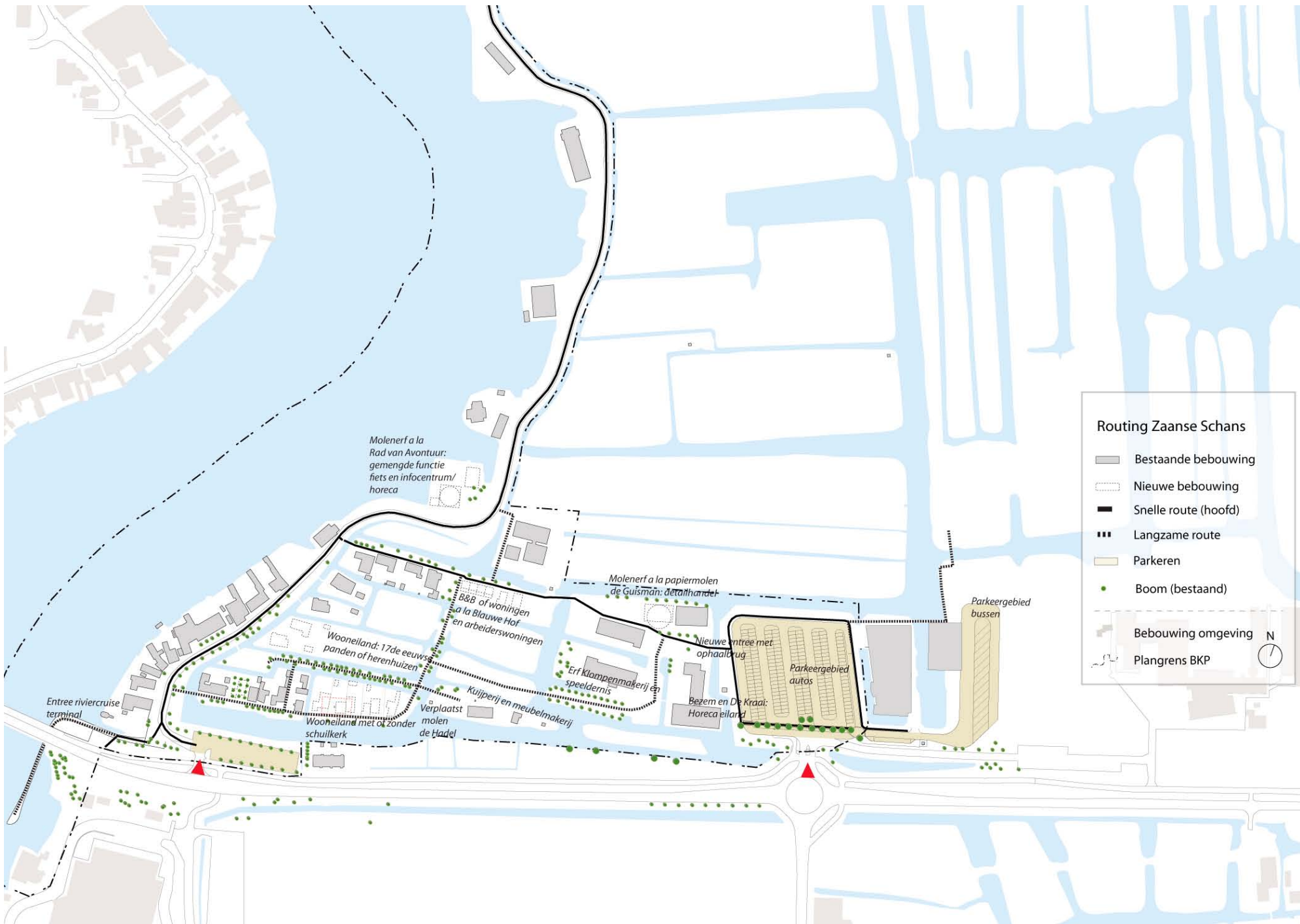
In de stedenbouwkundige visie zijn de ambities vertaald naar de volgende ingrepen:

- herinrichten parkeerterrein
- herontwerp entree en Schipperplein
- wijzigingen routing Zaanse Schans
- herinrichting tussengebieden Kalverringdijk-Schipperplein en dorp-molenlint
- herontwerp entree Kalverringdijk en ontwerp aansluiting op de steiger van de riviercruiseterminal
- versterken relatie met andere attracties in Zaanstad

Sommige locaties hebben een hoge prioriteit en andere een lagere. Belangrijke locaties zijn: de beide entrees van de Zaanse Schans, het Schipperplein (van plein tot molenerf) en het erf De Haan (aan de Zaan). Voorop staat een kloppende typologie (behoud cultuurhistorische authenticiteit) en aantrekkelijke routing.

Zeilenmakerspad vanaf de Kalverringdijk.

ROUTING

Prioriteit: Hoog

Een belangrijk element van de stedenbouwkundige visie is de routing. Om aan de eisen te kunnen voldoen van de bestaande en toekomstige doelgroepen van de Zaanse Schans (sneltoerisme, dagjesmensen, empty-nesters, gezinnen en jongeren) is een duidelijke routing van belang. In de visie is gekozen voor een onderscheid tussen een 'snelle' hoofdroute en een 'langzame' dwaalroute. De snelle route is er voor de busladingen toeristen met een vol programma die een 'snelle' authentieke ervaring willen. Ze komen voor molens, winkels en een café of terras. Hun route gaat vanaf de busstop op de parkeerplaats via de entree en het Zeilenmakerspad naar de Kalverringdijk.

De dwaalroute voert langs het Kraaienpad, De Kwakels, het Kraaienest, het Zonnewijzerspad en de Kalverringdijk. Het is een langzame route bestemd voor de bezoekers die langer dan 45 minuten willen blijven, die aanvullende attracties op de hoofdroute biedt. De dwaalroute leent zich derhalve goed voor mensen uit de omgeving, die de Zaanse Schans al kennen en er nieuwe dingen willen ontdekken. Aan deze route bevinden zich culturele functies (musea, ambachten, gespecialiseerde detailhandel), horeca en speelvoorzieningen (speeldernis). De Kalverpolder, een Natura-2000 gebied, heeft een zorgvuldig natuurbeleid en is een beperkt toegankelijk onderdeel van de dwaalroute, gericht op natuureducatie.

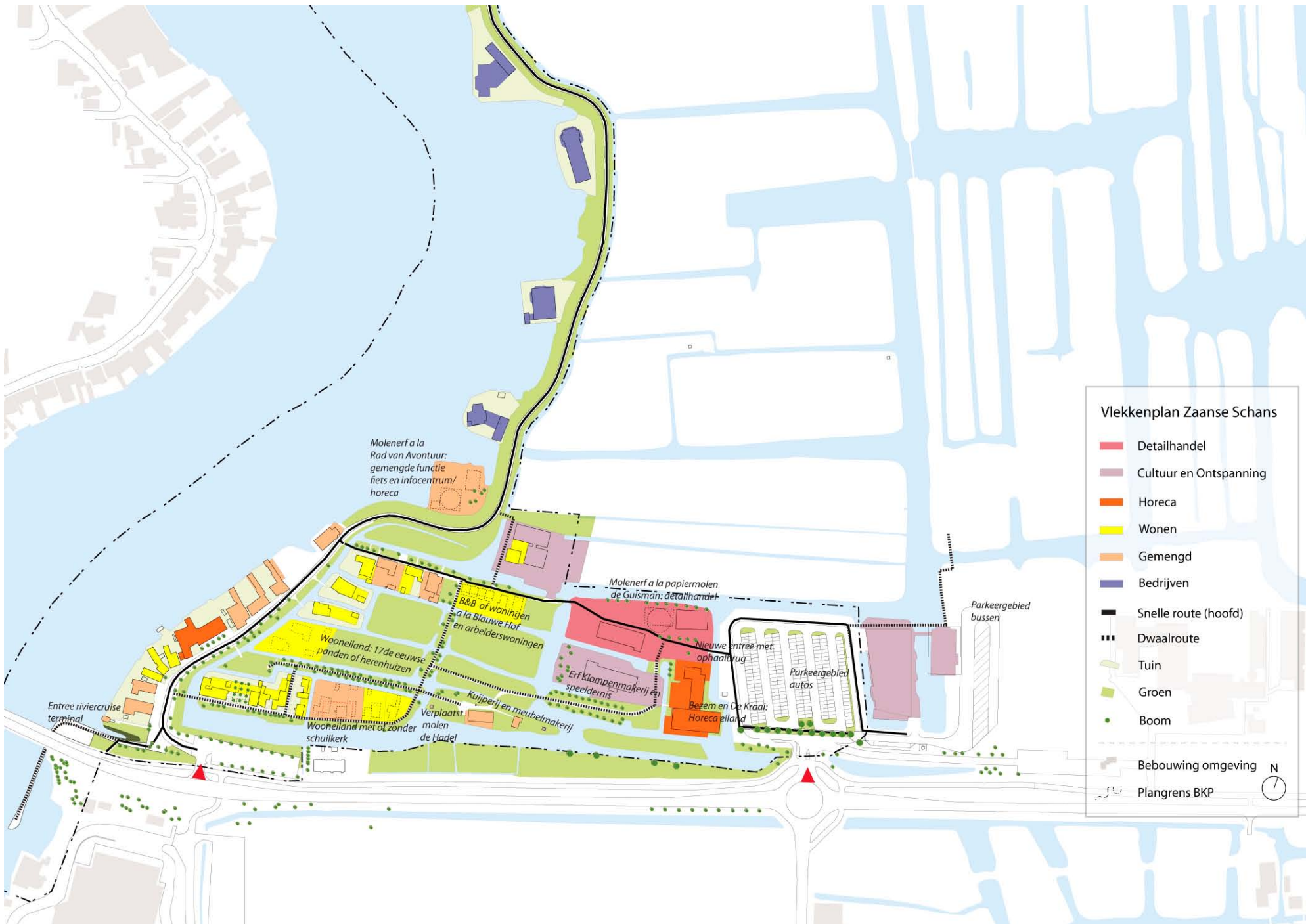
Het nieuw aan te leggen molenerf ter plaatse van het Schipperplein en het erf De Haan zijn de schakelpunten van de routes. Hier krijgt de bezoeker overzicht en kan hij kiezen voor de snelle of de langzame route. In de inrichting van de openbare ruimte en met zichtlijnen moet de keuze onbewust te maken zijn, natuurlijk ondersteund met een bescheiden bewegwijzering.

Snelle route langs de Kalverringdijk.

Dwaalroute langs het Kraaienpad.

MEER BELEVEN

Aan de routes zijn nieuwe functies gekoppeld die de routing versterken en het verhaal van de Zaanse Schans aanvullen. Een belangrijk gegeven bij de keuze van nieuwe programma's is de balans tussen wonen en attracties. Het is van belang dat de woonfunctie in de Zaanse Schans niet marginaliseert. Daarnaast moeten nieuwe functies bij de gebouwtypologie passen. Het vlekkenplan (linkerpagina) is gebaseerd op de *Visie Zaanse Schans 2015* en dient als input voor het bestemmingsplan van de Zaanse Schans.

Mogelijke nieuwe programma's zijn:

- VVV of infocentrum bij het erf De Haan aan de Zaan
- Speelerf / speeldernis (binnen/buiten), achter op het erf van de klompenmakerij.
- Horeca, kleinschalig bij het erf De Haan.
- Ambachten zoals een kuijperij of meubelmakerij bij de scheepswerf aan het Kraaiennest.
- Musea zoals het Molenmuseum in een schuilkerk aan het Zonnewijzerspad of op het erf De Haan
- Fietsverhuur bijvoorbeeld bij het erf De Haan.
- Botenverhuur, bijvoorbeeld bij het erf van de molen op het voormalige Schipperplein of bij de scheepswerf
- Bed & Breakfast, eventueel in (op te richten) arbeiderswoningen aan de Zeilenmakerspad.
- Wonen: aan de Kalverringdijk en langs het Zonnewijzerspad en het Zeilenmakerspad.

Detailhandel Schipperplein: van plein naar erf (met behoud pakhuizen)

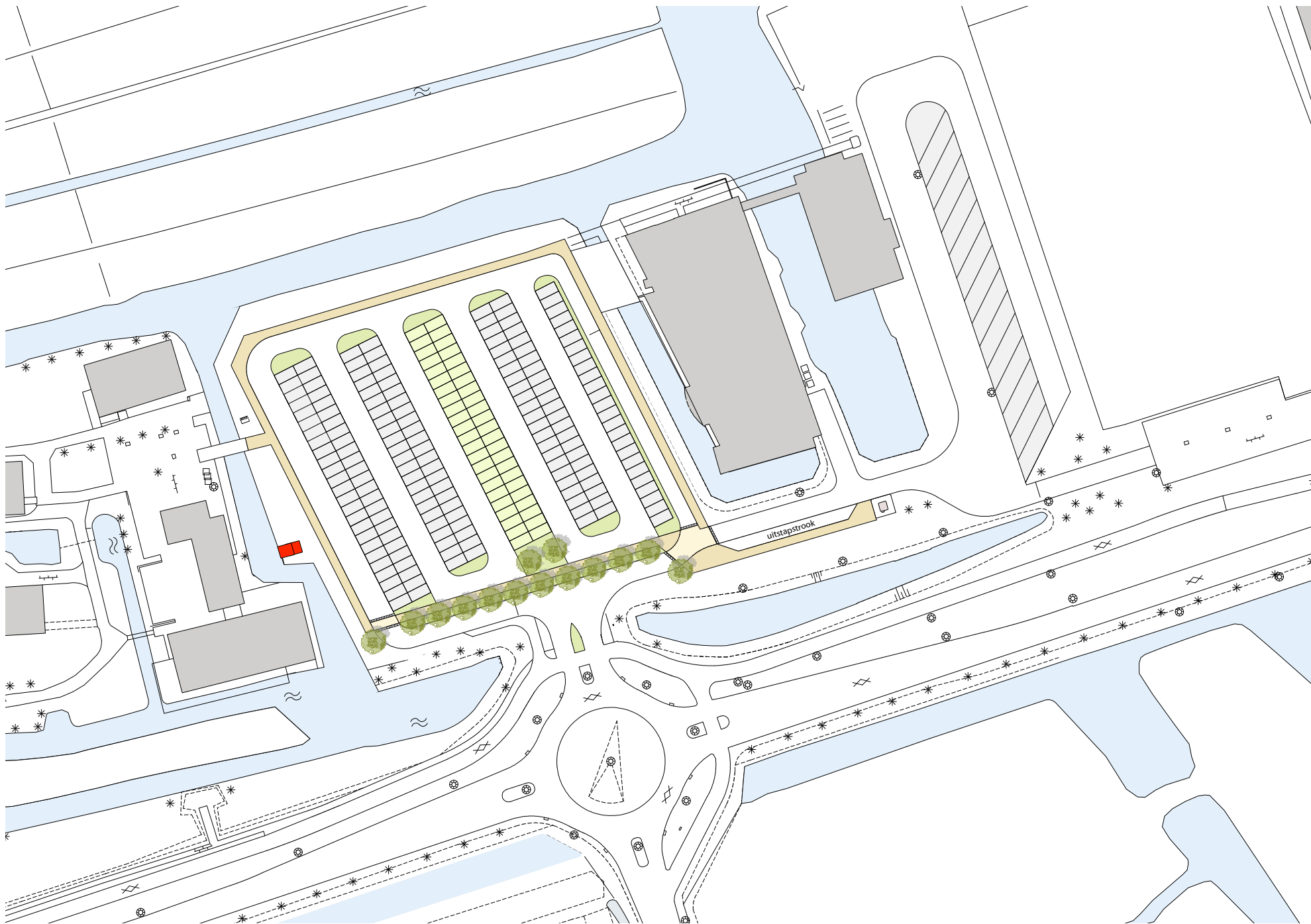
Iswagentje bij molen De Huisman.

Erf De Haan: nu een prominente plek aan de Zaan met toiletgebouw.

Een van de toeristische trekkers in de Zaanse Schans: kaasboerderij Catharina Hoeve.

Tekening: DaF-Architecten

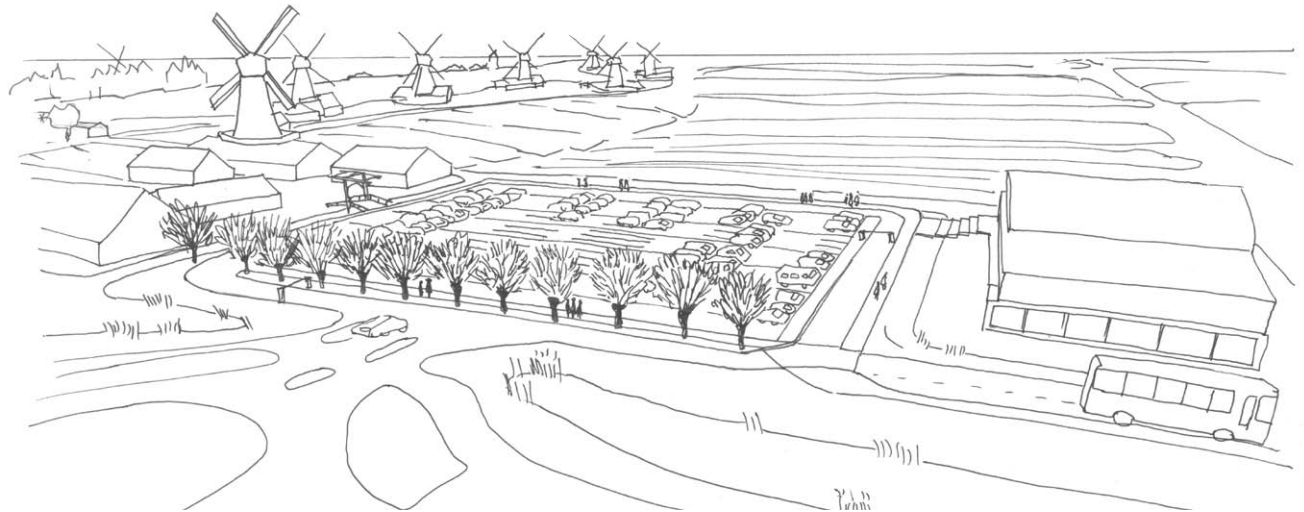
PARKEREN

Prioriteit: Laag

Bestemming: Verkeer

Jaarlijks wordt de Zaanse Schans bezocht door circa 850.000 bezoekers. Ze komen lopend, fietsend, per auto of per bus. Voor auto's en bussen is er een parkeerterrein bij de hoofdentree dat wordt gebruikt door het Zaanse Museum, het Verkadepaviljoen en de Zaanse Schans. Auto's parkeren rondom het museum en het paviljoen. Bussen parkeren tussen het museum en de Zaanse Schans. Het parkeerterrein voor bussen blokkeert het zicht op de Zaanse Schans en heeft een negatieve uitstraling. Daarnaast is de inrichting en routing voor voetgangers van het parkeergebied richting museum en Zaanse Schans onduidelijk.

Herinrichting van het parkeergebied is van belang om de entrees van het Zaanse Museum en de Zaanse Schans overzichtelijk te maken. Het is belangrijk de bussen uit het zicht te houden, door ze aan de oostzijde van het Verkadepaviljoen te parkeren of nog liever naar de Kalverhoek te brengen. Ten zuiden van het museum kan dan een in- en uitstaphalte voor buspassagiers worden gemaakt. Auto's parkeren tussen het museum en de Zaanse Schans. Het parkeerveld richt zich op het wijde landschap met op de achtergrond de molens. Thema's voor de inrichting kunnen zijn: het doorzetten van het slagenlandschap in de belijning van het parkeervlak, het kiezen voor groene parkeerplaatsen in het centrale gedeelte (hier wordt dan alleen op drukke dagen geparkeerd), het omzomen van het parkeerveld met een breed klinkerpad, dat het Zaanse Museum en de Zaanse Schans met elkaar verbindt en het plaatsen van een dichte rij wilgen aan de zuidzijde van de parkeerplaats. Het zicht op het landschap wordt vrijgemaakt van borden, kunstwerken en hekken. De entree van de Schans is in de toekomst niet te missen, een ophaalbrug over een sloot, met de onvermijdelijke fotograaf en een Zaanse molen op de achtergrond. Fietsers stallen hun fiets ten zuiden van de nieuwe ophaalbrug en moeten (voorlopig) te voet de Zaanse Schans in.

Tekening: DaF-Architecten

Richtlijnen:

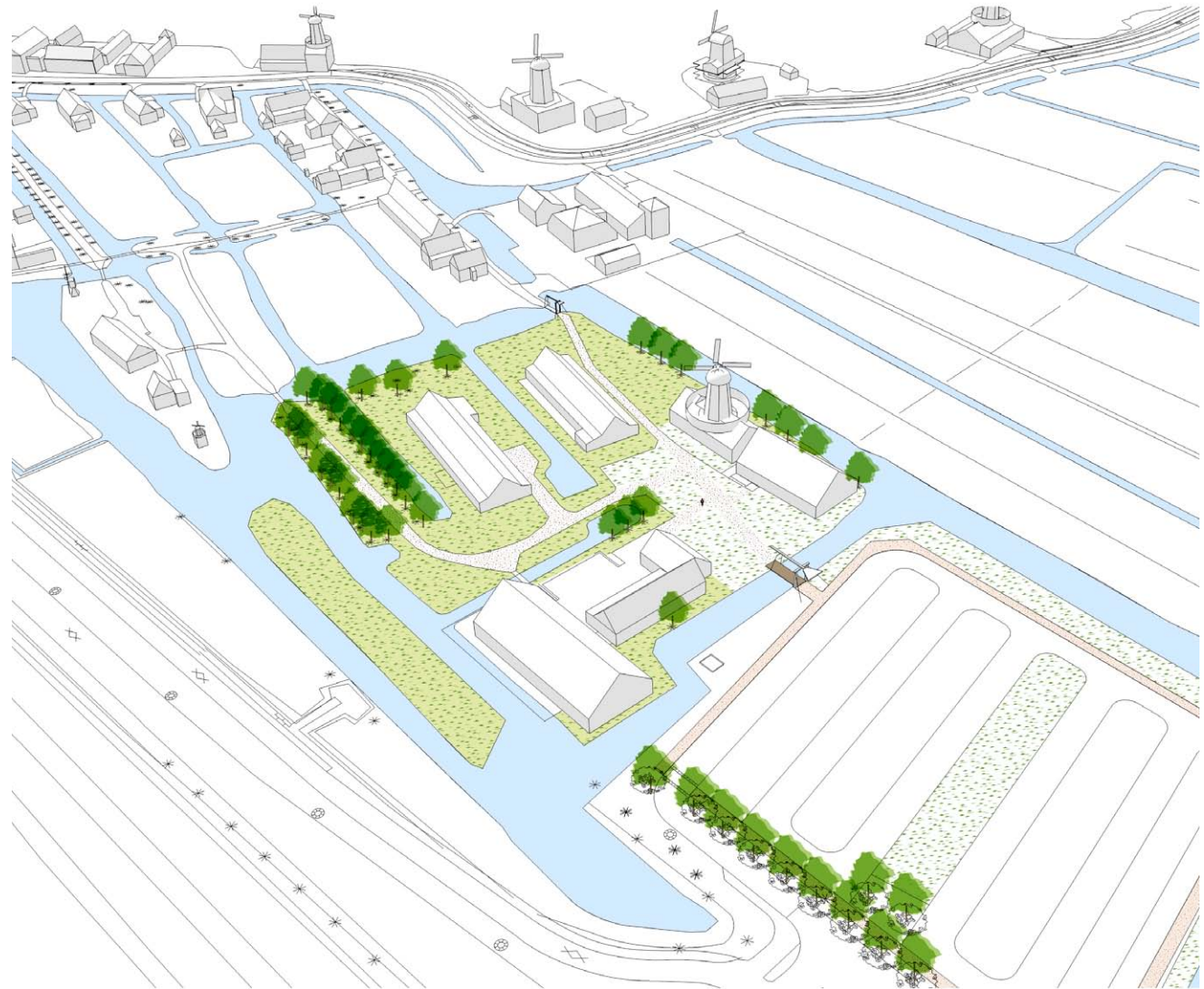
- Openhouden van het zichtvizioer van het parkeerterrein naar de Kalverpolder.
- Handhaven zichtlijn tussen de entree van de Zaanse Schans en de entree van het Zaanse Museum.
- Herkenbaar maken van de entree tot Het Laarzenpad in de Kalverpolder, maar wel met een uitstraling van beperkte toegankelijkheid (Natura 2000-gebied).
- Behouden van het contrast tussen het parkeergebied en de entree naar de Zaanse Schans: het parkeergebied heeft een eigentijdse uitstraling, terwijl bij de entree naar de Zaanse Schans een grote stap terug in de tijd wordt gezet.

HOOFDENTREE / MOLENERF EN BEDRIJFSERVEN

Prioriteit: Hoog

Bestemming: gemengd

De hoofdentree is in feite de 'achterkant' van de Zaanse Schans. Het gebied bestaat uit een plein met een clustering van pakhuizen in een niet-historische setting. De entree van de Zaanse Schans past niet bij het karakter van de rest van de 'stijkkamer'. Het is niet duidelijk voor bezoekers waar ze de Zaanse Schans binnengaan en dat ze een andere tijd binnen stappen. In de toekomstige situatie wordt de entree zichtbaar en beleefbaar door de bouw van een ophaalbrug over een sloot. Het achterveld (het voormalige Schipperplein) bestaat uit drie erven, elk op een eigen eiland: een molenerf (waarin pakhuizen Vrede en De Lelie worden opgenomen, in combinatie met een nieuwe papiermolen op een schuur) en twee bedrijfserven (De Vrede, alsmede De Bezem en De Kraai). De drie erven bundelen de grootste toeristische en commerciële functies van de Zaanse Schans. Op het molenerf starten de 'snelle' en de 'langzame' route over de Zaanse Schans. De typologie van het molenerf geeft mogelijkheid voor verdichting langs de hoofdroute voor toeristen, mits doorzicht op het landschap behouden blijft. De twee bedrijfserven ten zuiden van het molenerf richten zich op cultuur en ontspanning in pakhuis De Vrede (met daarin de klompenmakerij en eromheen een speelferd voor kinderen) en op horecafuncties in pakhuizen De Bezem en De Kraai.

Molenerf met molen.

Molenerf zonder molen.

Stedenbouwkundige richtlijnen nieuwbouw en inrichting van de openbare ruimte van de entree:

Entree:

- De ophaalbrug geeft aan: 'hier stap ik een andere tijd binnen', de brug vormt de overgang van de moderne inrichting (parkeerterrein) en de historische inrichting.
- De brug is een brede Zaanse ophaalbrug.
- Doortrekken van het bestaande water in noord- zuid richting.
- Een cultuurlijke inrichting van de zone langs het water.
- Behouden van zichtlijnen vanaf het parkeergebied op de brug en het entreegebied.

Achterveld (entreegebied):

- Onderscheid van drie grote erven (eilanden): een molenerf en twee bedrijfserven.
- De typologie van het molenerf bestaat uit een molen en pakhuizen/schuren in oost-west richting. De molen is belangrijk als beeldmerk en ook als achtergrond voor de fotoshoot bij de ingang, maar is optioneel. De realisatie

ervan past bij het hoogste ambitieniveau. Het belangrijkste blijft de typologische consistentie en heldere routing in het entreegebied.

- Het bebouwingspercentage op het molenerf kan vrij hoog zijn, mits historisch te verantwoorden.
- Eventueel nieuwe bebouwing op het molenerf evenwijdig aan bestaande pakhuizen Vrede en het water, mits doorzichten vanaf het pad op het landschap blijven.
- De typologie van een bedrijfserf bestaat uitsluitend uit pakhuizen en schuren.
- De inrichting van de erven moet passen binnen de erftypologie. Geen tuinen, maar wel verharding met een erfafscheiding tot 1 meter hoogte.
- De inrichting van de speeldernis om pakhuizen De Vrede dient passend te zijn bij het historische karakter van het achterveld. Geen moderne speeltoestellen.

Richtlijnen op gebouwniveau

- Molen: suggestie papiermolen. Mogelijkheid om de route onder de molenstelling te situeren (zoals ooit bij molen De Koperslager het geval was). Bij voorkeur de molen

werkend construeren, met molenbedrijf onderin de molen.

- Gebouwen op papiermolenerf: langgerekte schuren, eventueel aan elkaar gekoppeld. Korrel afhankelijk van de kavelbreedte: breed nabij pakhuizen Vrede en smaller richting het westen.
- Goothoogte niet hoger dan 3 meter boven maaiveld.
- Nokhoogte niet hoger dan 10 meter boven maaiveld.
- Kap: schuin, materiaal: dakpannen.
- Plint met publieksruimtes (en molenbedrijf in de molenschuur).
- Materiaalgebruik, detaillering en kleur is afgestemd op de typische Zaanse houtbouwstijl.
- Entree van de gebouwen georiënteerd op de route.

ENTREE / RIVIERCRUISETERMINAL

Prioriteit: Hoog

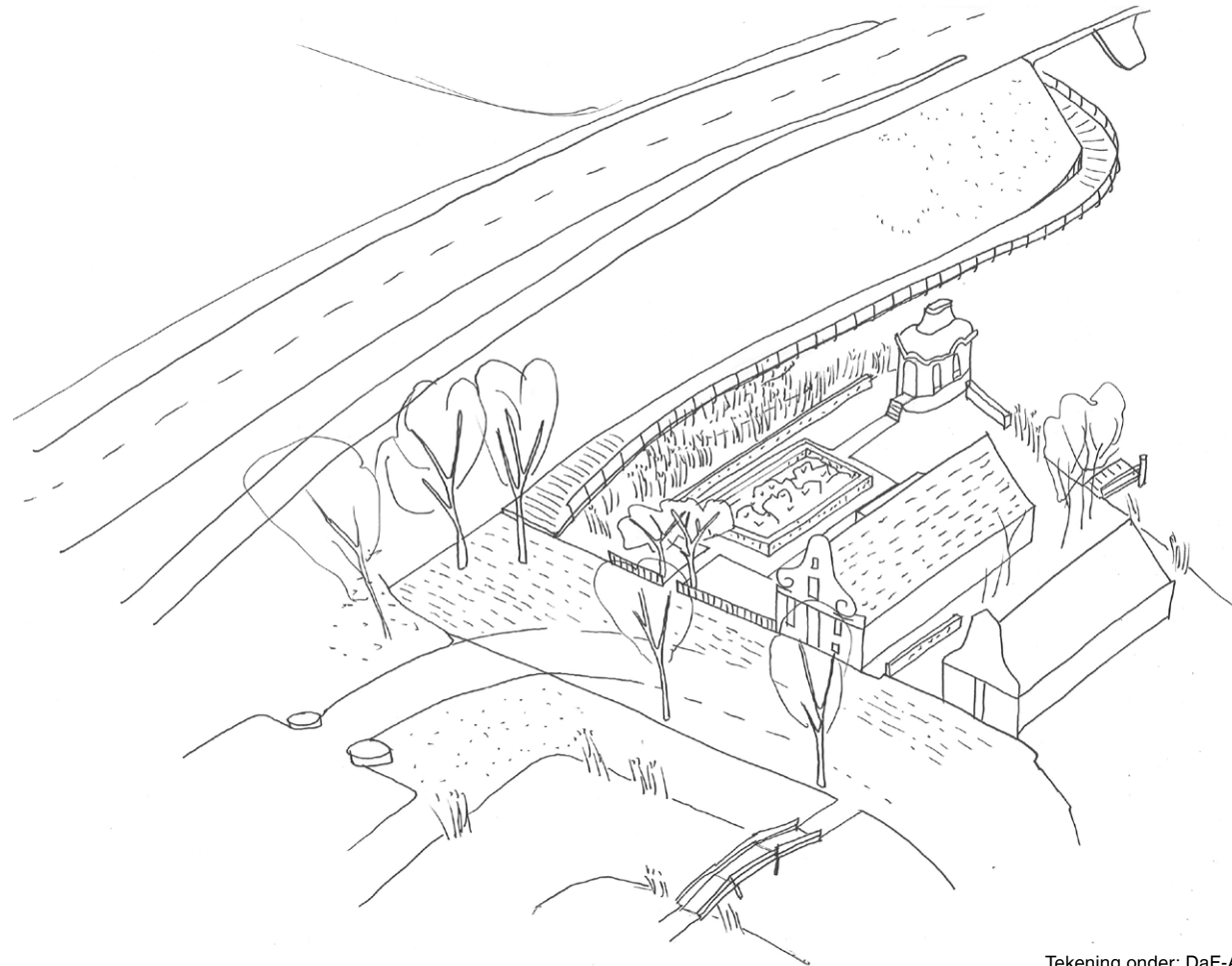
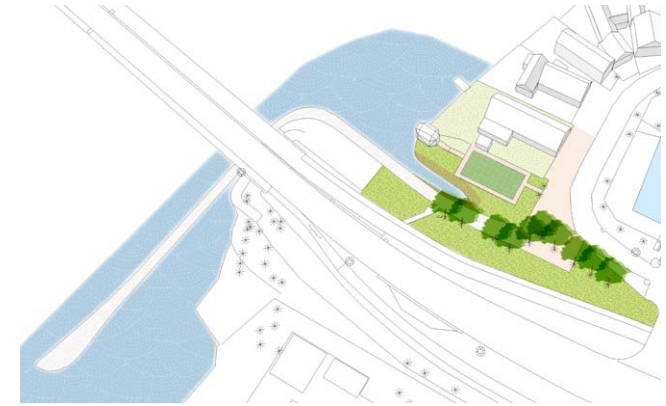
Bestemming: groen / langzaam verkeer

De toekomstige cruiseterminal aan de Zaan staat met een nieuw te bouwen steiger onder de Julianabrug in directe verbinding met de Zaanse Schans. Dit betekent dat er een nieuwe entree vanaf het water komt. De cruiseboten kunnen aanleggen aan de zuidzijde van de steiger, naast molen De Ooievaar. De (moderne) steiger waarover de bezoekers lopen sluit aan de noordzijde aan op het talud van de Julianabrug. De toegang over het water geeft net als bij de hoofdentree het gevoel een andere tijd binnen te stappen. Daarvoor zijn wel enkele aanpassingen nodig, zoals het aanbrengen van een duidelijke overgang tussen enerzijds de moderne infrastructuur van brug en steiger en anderzijds de historische setting van de Zaanse Schans. De nu bestaande overtuin biedt hiertoe geen soelaas. De bezoekers zullen naar de Kalverringdijk moeten worden geleid en komen daar in de wereld van de Zaanse Schans. Het gebied tussen talud/steiger en historische bebouwing vraagt om een landschappelijke inrichting, bijvoorbeeld met riet. Dat betekent dat de locatie van de overtuin wordt gesplitst in een modern gedeelte bij de brug en de steiger en een historisch gedeelte dat toegang biedt tot de theekoepel, mogelijk in combinatie met het naastgelegen Wevershuis. Deze locatie vraagt om een nadere uitwerking van de openbare ruimte.

Voor nieuwbouw en inrichting van de openbare ruimte gelden de volgende stedenbouwkundige richtlijnen:

- De entree is een duidelijke overgang van moderne (steiger) naar historische setting (Zaanse Schans). De grens tussen de steiger van de riviercruiseterminal en de Zaanse Schans wordt gemarkeerd door een inham vanuit de Zaan die bijvoorbeeld wordt afgewerkt met een rietbeplanting.
- De entree vanaf de Riviercruiseterminal wordt een modern pad dat aantakt op de Kalverringdijk (en niet op de overtuin).

- De tuin met koepel hoort bij het erf van het Wevershuis en is geen los element.
- Bereikbaarheid en zichtbaarheid van theekoepel behouden.
- Inrichting van overgebleven tuin met koepel in Zaanse stijl (inclusief erfafscheidingen/beplanting).
- Bestaande bomen in en langs de routing behouden.
- Bestaande materialisatie van de Kalverringdijk (gele klinkers) door laten lopen tot aan het talud van de Julianabrug.

Tekening onder: DaF-Architecten

ERF DE HAAN

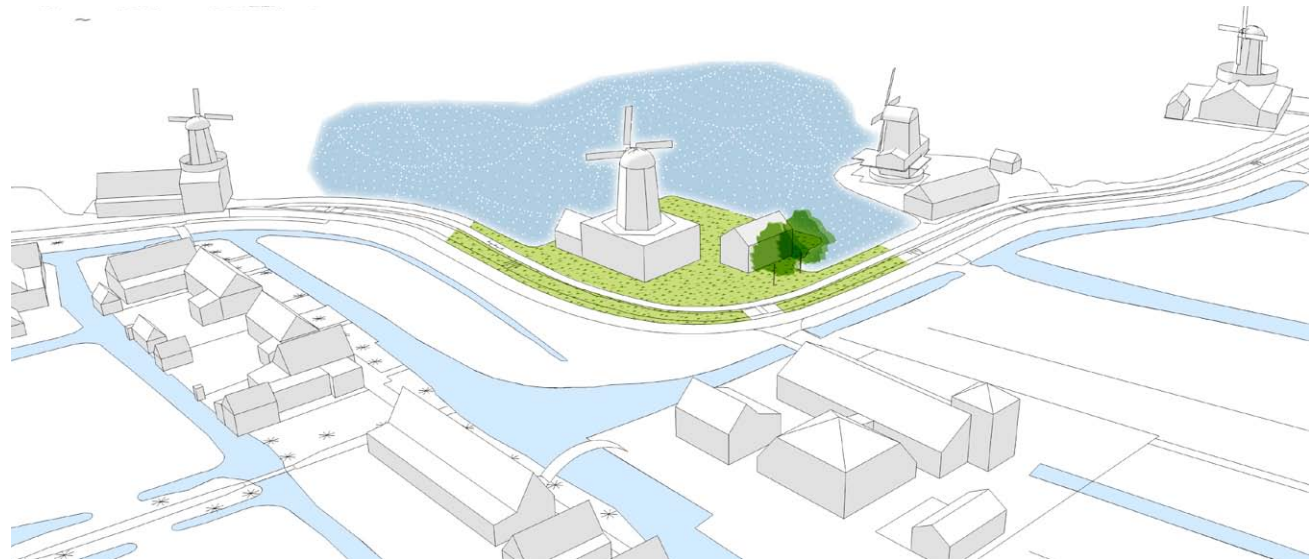
Prioriteit: Hoog

Bestemming: gemengd

Op dit vierkante stuk stuk land stond voor de stichting van de Zaanse Schans de korenmolen en later meelfabriek De Haan. Na een brand in 1928 kwamen hier drie fabrieksgebouwen, ze werden afgebroken bij de komst van de Zaanse Schans omdat ze niet in het beeld zouden passen. De locatie is stedenbouwkundig gezien een van de belangrijkste plekken van de Zaanse Schans, precies tussen het molenlint, het Zeilenmakerspad en het dorpslint. Op dit 'episch centrum' van de Zaanse Schans staan momenteel drie inwisselbare schuurtjes, waarvan eentje is ingericht als toiletgebouw. Deze locatie verdient beter: inrichting als molenerf en programmering als het 'hart' van de Zaanse Schans. Het is de logische plek voor een VVV (aan de Zaan, op het punt waar de looproutes en fietspaden samenkomen), aangevuld met bijvoorbeeld een fietsverhuur en een bescheiden restaurant of café. Ook is het eventueel mogelijk om hier het Molenmuseum te vestigen, in combinatie met de VVV.

Voor nieuwbouw gelden de volgende stedenbouwkundige richtlijnen:

- Kavel valt samen met molenerf.
- Erf en bebouwing opvatten als onderdeel van de molenserie aan de Kalverringdijk.
- Beleefbaar houden van de hoogteverschillen van het erf in samenhang met de dijk.
- De stedenbouwkundige typologie is die van een molenerf: bijvoorbeeld een pelmolen of blauwselmolen.
- Mogelijkheid tot plaatsing van diverse bouwwerken, afhankelijk van het molentype. Oriëntatie van gebouwen hangt af van het gekozen molentype.
- Compacte clustering van al dan niet geschakelde gebouwen: schuren, eventueel een molen of een vroege fabriek.
- Kleine gebouwtjes aan het water, grotere volumes centraal op de kavel.

- Letterlijk herkenningspunt: met molen of zonder molen.
- Rekening houden met biotoop van Molen De Poelenburg.
- Geen natuurlijke oevers, cultureel inrichting.
- Het percentage bebouwing op een molenerf mag vrij hoog zijn, mits gebaseerd op historische voorbeelden.
- Samenhang in ontwerp van bebouwing en buitenruimte handhaven/nastreven.
- Niet alleen een interessant beeld vanaf de Kalverringdijk nastreven, ook vanaf het water.
- Rooilijn, maat en schaal afhankelijk van de gekozen molentypologie. Ook andere molenerven aan de Kalverringdijk als uitgangspunt nemen.

Richtlijnen op gebouwniveau

- Goothoogte: als uitgangspunt de molens, pakhuisen en schuren aan de Kalverringdijk nemen; afhankelijk van de gekozen molentype en rekening houden met windvang belendende paltrok molen (Poelenburg).
- Plint met publieksruimtes mogelijk.
- Materiaalgebruik, detaillering en kleur is afgestemd op de typische Zaanse houtbouw.

ZONNEWIJZERSPAD EN KRAAIENPAD

Prioriteit: Midden-Hoog

Bestemming: gemengd en woningen

Het Zonnewijzerspad maakt de verbinding tussen de Kalverringdijk en het Kraaienpad. Aan het pad bevinden zich arbeiderswoningen met een woonfunctie. Het Zonnewijzerspad is een schakel in de 'langzame' route van de Zaanse Schans. Het pad kan worden verlengd en bebouwd met (drie) arbeiderswoningen en een schuilkerk. De schuilkerk leent zich voor een openbare functie (cultuur en ontspanning; bijvoorbeeld het Molenmuseum), die de route versterkt. De woningen dienen om de woonfunctie van de Zaanse Schans uit te breiden. De woningen kunnen herhalingstypen zijn van andere arbeidershuizen en kunnen ook aan elkaar geschakeld worden.

Aan het Kraaienpad ligt de scheepswerf die mogelijk wordt herbestemd tot Kuiperij. Op deze kavel zou molen de Hadel geplaatst kunnen worden, omdat hij nu in de luwte van de kaasboerderij staat. De molen kan een icoon voor de 'langzame' route worden.

Voor nieuwbouw en inrichting van de openbare ruimte gelden de volgende stedenbouwkundige richtlijnen:

- Verlengen van het Zonnewijzerspad over het water naar het volgende lege eiland.
- Profiel van het pad (van zuid naar noord) aanhouden in het verlengde van het Zonnewijzerspad: sloot- bleekvelden/ voortuinen-pad-bebouwing (soms met voortuintje)- achtererf-sloot.
- Het Zonnewijzerspad aan laten sluiten op de bestaande kruising van Kraaienpad/Kraaiennest/De Kwakels.
- Een vermaning of schuilkerk is aan dit pad toegestaan. Originele pand gewenst of anders een getrouwe replica.
- Op de locatie zijn maximaal vijf woningen / kavels mogelijk (of drie woningen en een schuilkerk).
- Als uitgangspunt voor nieuwbouw de bestaande arbeiderswoningen en erven aan het Zonnewijzerspad nemen: pandsgewijze of geschakelde opbouw, geregeld

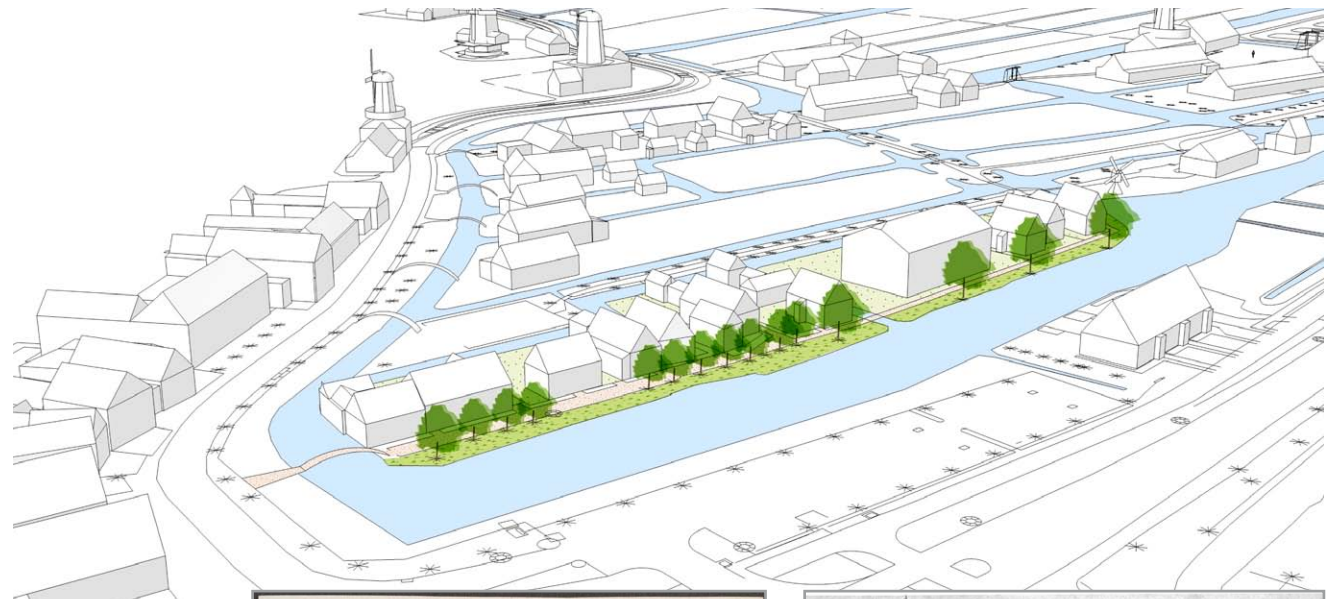
doorzichten tussen de gebouwen, verspringende rooilijnen, kleine voortuinen mogelijk.

- Verplaatsing van molen de Hadel naar het uiterst zuid-west gelegen punt van de kavel van de scheepswerf, ter versterking van de langzame route aan het Kraaienpad.

Richtlijnen op gebouwniveau

- Bestaande arbeiderswoningen als uitgangspunt nemen.
- Herhaling van woningtypes is mogelijk zolang er een pandsgewijze uitstraling is. Geen strokenbouw.
- Goothoogtes tussen 3 en 4 meter.

- Nokhoogtes tussen 5 en 6 meter.
- Materialisatie, kleur en detaillering gevels in Zaanse houtbouw.
- Materialisatie dak: dakpannen.
- Nieuwbouw / zuivere replica mogelijk die voldoet aan de eisen van het beeldkwaliteitplan en de richtlijnen in welstandsnota. Voorkeur voor herbouw slooppanden.
- Exterieur en interieur schuilkerk als een zuivere replica mogelijk.
- Interieurs woningen in eigentijdse opzet mogelijk.

ZEILENMAKERSPAD

Prioriteit: Laag

Bestemming: Woningen

Het Zeilenmakerspad is het pad dat de Kalverringdijk en het achterveld (entree) met elkaar verbindt. Hier lopen drommen toeristen van de bussen naar de molens en weer terug. Het pad kan de schakel vormen tussen het dorp op de Kalverringdijk en de hoofdentree, door de padbebouwing met vrijstaande of geschakelde arbeiderswoningen te completeren. De gebouwen kunnen als woning worden ingericht maar zijn ook te gebruiken als bed & breakfast, waarbij de gasten zelf deel worden van het toeristisch decor van de Zaanse Schans.

Voor nieuwbouw en inrichting van de openbare ruimte gelden de volgende stedenbouwkundige richtlijnen:

- Profiel van het pad (in noord-zuid richting) behouden: sloot, bleekvelden, pad, bebouwing en achtererf.
- Breedte van het pad niet breder dan 2 meter. Voldoende ruimte houden voor bleekvelden aan de noordzijde van het pad.
- Verlenging van het pad mogelijk met alle padtypologieën. De bebouwing op het pad mag niet geheel aan elkaar geschakeld worden, er moeten doorzichten overblijven.
- Verlenging van de bebouwing aan het pad mogelijk in combinatie van vrijstaande huisjes, geschakelde panden en kleine wooncomplexen.
- Gevels direct aan het pad, geen voortuinen, wel bleekvelden aan de overzijde van het pad.
- Achtererf in te richten als tuin.

Richtlijnen op gebouwniveau

- Arbeiderswoningen, los of langgerekt mogelijk mits deze niet volledig aan elkaar geschakeld zijn.
- Voorkeur voor gebruik originele panden mits deze passen binnen de padtypologie, eventuele reconstructie moet de diversiteit van de Zaanse Schans vergroten en voldoen aan de eisen van het beeldkwaliteitsplan.

- Voor een mogelijk langgerekt gebouw geldt een maximale lengte van 4 geschakelde historische woningen. De diepte van het gebouw is gelijk aan de breedte van de woningen excl. kleine uitbouw aan de achterzijde.

Voor alle bebouwing aan het pad geldt:

- één verdieping met kap, eventueel een kleine uitbouw aan de achterzijde met schuin dak.
- goothoogte niet hoger dan 3 meter, nokhoogte niet hoger dan 6 meter.

- kleine dakkapellen mogelijk in het ritme van de gevelopeningen
- hoge schoorstenen (in steen), per woning een.
- gevels van de woningen per twee gespiegeld: twee voordeuren naast elkaar.
- materialisatie en kleur van de gevel in Zaanse houtbouw.
- materialisatie dak: dakpannen

KAVEL KALVERRINGDIJK

Prioriteit: Laag

Bestemming: Woningen

De Kalverringdijk is de ruimtelijke drager van de Zaanse Schans. De bebouwing aan deze dijk bestaat meest uit koopmanswoningen en molens. De Kalverringdijk is aan de westzijde (kant van de Zaan) vrij verdicht met een doorlopende wand. Aan de oostzijde (onderaan de dijk) is de bebouwing half open met ook enkele lege kavels, waar het weidelandschap nu tot aan de dijksloot doorloopt. Hierdoor ontbreekt in het dorpsbeeld geslotenheid, die kenmerkend is voor de Zaanse dorpen rond 1850. Invulling van de braakliggende erven, bijvoorbeeld met twee huizen, completeert het dorpsbeeld. De woonhuizen zijn zo gesitueerd dat doorzichten naar het achterliggende landschap blijven bestaan. De huizen zijn vroeg 17^e eeuws of herenhuizen die nog missen in de collectie van de Zaanse Schans. De erven worden over de sloot, met bruggen ontsloten. De woningen staan voorop de kavel en hebben een tuin rondom. De achterzijde van de kavel blijft leeg. De woonfunctie versterkt de woningvoorraad van de Zaanse Schans.

Voor nieuwbouw en inrichting van de openbare ruimte gelden de volgende stedenbouwkundige richtlijnen:

- De bestaande woningen en erven aan de onderzijde van de Kalverringdijk als uitgangspunt nemen voor de plaatsing van de gebouwen en de inrichting van de erven.
- Zichtlijnen naar het achtergebied behouden en versterken. Ruimte tussen de bebouwing minimaal drie meter breed.
- Woonerven bedragen samen maximaal 1/3 van de totale oppervlakte van de kavel.
- Inrichting en beplanting van erven in Zaanse stijl.
- Voorkanten gericht op de Kalverringdijk. De erven zijn met de dijk verbonden via een bruggetje.
- Verspringende rooilijnen mogelijk.

Richtlijnen op gebouwniveau:

- Alleen originele panden of 100% zuivere replica's (onder strenge welstandseisen).
- Alleen herenhuizen of vroeg 17^e-eeuwse panden
- Maat en korrel van de bestaande huizen onder de dijk als uitgangspunt nemen voor de nieuwe huizen.
- Materiaal, kleur en detaillering Zaanse houtbouw.

- Bij voorkeur bestaande woningen uit de periode 1650-1850.
- Goothoogte: niet hoger dan 4 meter
- Nokhoogte: niet hoger dan 8 meter

BIJLAGE

INPUT STAKEHOLDERS OVERLEG 12 OKTOBER 2010

REACTIE (SCHRIFTELIJK EN MONDELING TOEGELICHT) VAN STICHTING DE ZAAANSE SCHANS

Op hoofdlijnen onderschrijft de stichting de conclusies en aanbevelingen:

- de stichting vindt de visie een inspirerend document;
- de stichting vindt zelf de pijler: 'duurzaam behoud van cultuurhistorisch erfgoed' uit de Toekomstvisie Zaanse Schans erg belangrijk;
- de conclusie van de ontbrekende objecten onderschrijft de stichting, liefst originele maar desnoods zorgvuldige replica's;
- brug en molenerf als entree geeft de Zaanse Schans meer uitstraling;
- functies op molenerf niet te nauw omschrijven;
- realisatie arbeiderswoningen op Zeilenmakerspad is prima, maar wel met zichtlijnen tussendoor;
- tegenover restaurant De Walvis aan de Kalverringdijk alleen woningen met woonfunctie toestaan;
- entree bij de Julianabrug: rietkraag geen goed plan, graag ontwerp verder uitwerken;
- invulling kuiperij hangt af van exploitatie;
- erschikken en wensen betreffende parkeren is afhankelijk van extra financiële middelen.

GEZAMENLIJKE REACTIE (SCHRIFTELIJK EN MONDELING TOEGELICHT) VAN VERENIGING ZAAANSE MOLEN, STICHTING ZAAAN EN DIJK, ZAAAN SCHOON & VERENIGING ZAAAN ERFGOED (WERKGROEP ZAAANSE SCHANS)

Op hoofdlijnen is er consensus over de stedenbouwkundige visie:

- voor parkeren pleit de werkgroep voor een nader ontwerp, parkeren naar de Kalverhoek en heen en weer met pendelbussen;
- de werkgroep maakt zich zorgen over het marginaliseren van de woonfunctie;
- de werkgroep pleit ervoor om het slagenlandschap ter plaatse van het Schipperplein door te trekken en de sloot te ontgraven;
- de zichtlijnen ten westen van Pakhuis de Vrede zijn belangrijk, geen bebouwing naast het pakhuis op dit erf;
- de werkgroep wil dat er naar de mogelijkheid wordt gekeken om een informatiecentrum te plaatsen bij de entree aan de Kalverringdijk, zij zien hier graag een integraal ontwerp;
- de noodzaak van de ophaalbrug en het landmark bij de ingang onderschrijven ze;
- de werkgroep ziet graag dat er altijd eerst gekeken wordt naar het gebruik van originele panden op de Zaanse Schans (uit de opslag) en ziet replica's het liefst alleen in uitzonderingsgevallen;

- uitbreiding op het Zonnewijzerspad is prima, graag alleen woonfunctie, maar kleine vermaning of boerderij kan ook;
- verplaatsen van molen De Hadel naar het einde van het Zonnewijzerspad;
- de verlenging van het Zeilenmakerspad is prima, maar wél graag met doorzichten en geen lange bouwvolumes;
- duidelijk moet zijn dat de werkgroep tegen de aanleg is van de riviercruisesteiger en ze vraagt met klem om deze aanleg terug te draaien en de fout in te zien;
- als entree bij de brug er toch moet komen, dan is het idee om de oever met riet te bekleden een goed plan, wel is een integraal ontwerp voor deze hele hoek gewenst;
- op perceel De Haan ziet de werkgroep graag een molenmuseum gerealiseerd;
- bebouwing perceel tegenover restaurant De Walvis, daar is de werkgroep geen voorstander van. Gebeurt dit toch, dan graag met strenge eisen en originele panden, en openheid naar het achterlandschap;
- de werkgroep adviseert om bij de entree niet meer pakhuizen te plaatsen dan er nu al zijn.

APARTE REACTIE STICHTING ZAAAN EN DIJK (ALLEEN SCHRIFTELIJK) (DUBBELINGEN MET BOVENSTAANDE ALGEMENE REACTIE VAN DE WERKGROEP ZIJN NIET MEEGENOMEN)

De Stichting is van mening dat het historisch onderzoek volledig is, maar niet overal met een juiste conclusie. De stichting:

- onderschrijft niet de conclusie van de bebouwing van de dorpskom;
- is het eens met de conclusie dat de padtypologie diverser is geweest in de streek;
- pleit voor een uitkijkpunt naast Mostermolen de Huisman;
- vindt de molen bij de ingang een goed idee;
- vraagt aandacht voor de discussie over authenticiteit en ziet liever geen nieuwbouw;
- vraagt aandacht voor de molenbiotoop van molen de Poelenburg; graag ziet zij ook dat er een route wordt gemaakt waarin de Lagedijk wordt meegenomen.

FEDERIE DE SCHANS
RENOVATIE
Herengracht 100-101
1017 CA Amsterdam
020 610 0000
www.federiedeschans.nl

BRONNEN

LITERATUUR

J. Emmerig, *Zaanstad, zeven Zaanse dorpen in oude ansichten*, Zaltbommel 2000.

G. Huslage, *Wind Molens*, Amsterdam 1968.

H. Janse, *Houten huizen. Een unieke bouwwijze in Noord-Holland*, Zaltbommel 1968.

S. de Jong en J. Schipper, *Gebouwd in de Zaanstreek*, Wormerveer 1987.

Rob Kooiman, *De Zaanse Molen*, Krommenie 2000.

Jan Korf, *Zaandam in oude ansichten*, Zaltbommel 1974.

Adriaan Loosjes, *Beschrijving van de Zaanlandsche dorpen*, Haarlem 1794.

ARCHIEVEN

Gemeente Archief Zaanstad (GAZ), Koog aan de Zaan

COLOFON

Deze stedenbouwkundige visie werd uitgevoerd door SteenhuisMeurs te Schiedam, in samenwerking met DaF-architecten te Rotterdam, in opdracht van Gemeente Zaanstad.

Projectteam:

prof. dr. ir. Paul Meurs en ir. Johanna van Doorn (SteenhuisMeurs), ir. Catherine Visser en Polle Koks (DaF-architecten).

SteenhuisMeurs BV, Lange Haven 9, 3111 CA Schiedam
www.steenhuismeurs.nl
www.dafarchitecten.nl

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van SteenhuisMeurs.

© SteenhuisMeurs BV, Schiedam

© DaF-Architecten, Rotterdam (afbeeldingen p. 36, 37, 40)

